

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNYI VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 3(239) 2017

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

Володимир ПОПИК,

член-кореспондент НАН України,
генеральний директор

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Editor-in-Chief

Volodymyr POPYK,

Corresponding Member of NAS of Ukraine,
Director General

of Vernadsky National Library of Ukraine

Редакційна колегія

О. Воскобойнікова-Гузєва (*заступник головного редактора*)

В. Горовий (*заступник головного редактора*)

Л. Дубровіна (*заступник головного редактора*)

Н. Маслакова (*заступник головного редактора*)

Г. Боряк

О. Василенко

Т. Гранчак

І. Давидова

Т. Добко

Г. Ковальчук

С. Кулешов

К. Лобузїна

В. Омельчук

О. Онищенко

М. Романюк

Г. Солоїденко

В. Широков

В. Леонов (Російська Федерація)

Р. Мотульський (Білорусь)

С. Нарбутас (Литва)

Є. Потшебницька (Польща)

Заснований у червні 1993 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 17072-5842 ПР від 09.08.2010 р.

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:

НБУВ, пр-т Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

Тел. (044) 524-43-50

E-mail: bibvesti@bigmir.net

Електронна версія журналу:

http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Bib_Visnyk/index.html

Передплатний індекс 74049

Видання індексується Google Scholar

Журнал включено

до Переліку наукових фахових видань України
у галузях історичні науки
(наказ МОН України №1021 від 29 вересня 2015 р.)
та соціальні комунікації
(наказ МОН України №1328 від 21 грудня 2015 р.)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

Editorial board

О. Voskoboinikova-Huzeva (*Deputy Editor-in-Chief*)

V. Horovyi (*Deputy Editor-in-Chief*)

L. Dubrovina (*Deputy Editor-in-Chief*)

N. Maslakova (*Deputy Editor-in-Chief*)

H. Boriak

O. Vasylenko

T. Hrachak

I. Davydova

T. Dobko

H. Kovalchuk

S. Kuleshov

K. Lobuzina

V. Omelchuk

O. Onyshchenko

M. Romaniuk

H. Soloidenko

V. Shyrokov

V. Leonov (Russian Federation)

R. Motulskyi (Belarus)

S. Narbutas (Lithuania)

Ye. Potshebnytska (Poland)

Founded in 1993.

The State Registration Certificate:
КВ № 17072-5842 ПР of 09.08.2010

Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:

VNLU, 3, Prospekt Holosiivskiyi, Kyiv, 03039, Ukraine

Tel.: (044) 524-43-50

E-mail: bibvesti@bigmir.net

Electronic version of the journal:

http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Bib_Visnyk/index.html

Subscription Index 74049

The journal is indexed in Google Scholar

The opinions expressed herein are solely the views
of the authors and do not necessarily reflect those
of the editorial board.

Зміст

ДО 500-РІЧЧЯ ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФРАНЦИСКА СКОРИНИ

- Груша А.** Увековечение памяти
о Франциске Скорине в Беларуси (1924–1990) . . . 3
- Крالیук П.** Біблійні переклади
Франциска Скорини та їх вплив на видання
україномовних новозавітних текстів
часів Реформації 11
- Корнилова Т.** Учение о мудрости
Франциска Скорини 16
- Ковальчук Г.** Франциск Скорина за публікаціями
вчених української діаспори 1920-х років 19
- Бондар Н., Ціборовська-Римарович І.**
Скориніана Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського 25
- Нарбутене Д.** Литовское издание
по случаю юбилея «Библии Русской»
Франциска Скорини 31
- «Людем посполитым к доброму научению...»
(Круглий стіл з нагоди 500-річчя
виходу Біблії Франциска Скорини) 34
- «Берковські читання» до 500-ліття білоруського
книгодрукування 36

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ

- Шип Н.** Актуальне науково-довідкове
бібліографічне видання
(Рец. на кн.: «Схід і Південь України: час, простір,
соціум (XVII – початок XXI ст.): матеріали до бібліографії» :
у 2 т. Т. 2 / НАН України. Нац. б-ка
України ім. В. І. Вернадського. Ін-т історії України. –
К., 2016. – 944 с.) 40

ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ

- Круглий стіл «Українські дослідники діаспори:
напрями досліджень, здобутки
і перспективи» 43

Contents

TO THE 500th ANNIVERSARY OF THE PUBLISHING ACTIVITY OF FRANCIS SKORINA

- Hrusha A.** The Commemoration of Francysk Skaryna
Image in Belarus (1924–1990) 3
- Kraliuk P.** Francis Skorina’s Biblical Translations
and Their Influence on the Publication
of Ukrainian-Language New Testament Texts
During the Reformation 11
- Kornilova T.** Science About Wisdom
by Francysk Skaryna 16
- Kovalechuk H.** Francysk Skoryna in Publications
of Ukrainian Diaspora Scientists of 1920-es 19
- Bondar N., Tsiborovska-Rymarovych I.**
Skoryniana of the Vernadsky National Library
of Ukraine 25
- Narbutene D.** Lithuanian Edition
on the Occasion of the Jubilee
of the Francis Skorina «Bible Rus». 31
- «We are good friends for good teaching ...»
(Round Table on the Occasion of the
500th Anniversary Francis Skorina’s Bible Exodus). . . 34
- «Berkovski Readings» to the 500th Anniversary
of Belarusian Printing. 36

REVIEWS

- Shyp N.** Actual Scientific and Reference
Bibliographic Publication
(Book review: «Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir,
sotsium (XVII – pochatok XXI st.): materialy do bibliohrafiï» :
u 2 t. T. 2 / NAN Ukrainy. Natsionalna biblioteka
Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. In-t istorii Ukrainy. –
K., 2016. – 944 s.) 40

CHRONICLE OF SCIENTIFIC EVENTS

- Round Table «Ukrainian Diaspora Researchers:
Directions of Research, Achievements
and Prospects» 43

ДО 500-РІЧЧЯ ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФРАНЦИСКА СКОРИНИ

УДК [930+316.7](476)''1924/1990'':008(092)Скорина

Александр Груша,

д-р ист. наук, директор Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа
Национальной академии наук Беларуси

Увековечение памяти о Франциске Скорине в Беларуси (1924–1990) *

В статье анализируется процесс формирования культуры коммеморации Франциска Скорины и конструирования его образа в коллективной памяти Советской Беларуси. Делается вывод: несмотря на то, что на официальном уровне образ Скорины отождествлялся с утверждением социалистического строя, советским патриотизмом, в народной памяти этот образ был связан с формирующимся национальным самосознанием.

К л ю ч е в ы е с л о в а: история белорусского книгопечатания, Франциск Скорина в коллективной памяти белорусов, носители памяти, конструирование образа Скорины, культура коммеморации, официальная мемориальная политика.

В Беларуси 2017 г. официально объявлен годом науки. В то же время этот год является годом 500-летия белорусского книгопечатания. Совпадение двух этих дат побуждает к вопросу: в какой степени существующий образ выходца из Полоцка, доктора медицины Франциска Скорины (?–1551/52), с именем которого связана эта юбилейная дата белорусского книгопечатания (а вообще, связана ли эта дата с белорусским книгопечатанием?), является результатом применения к изучению этой личности, её деятельности сугубо научных подходов, интерпретаций и суждений. Не

испытывала ли наука в этом вопросе внешних ненаучных влияний – официальной политики, государственной цензуры, общественного мнения и т. д.?

Нельзя не заметить, что сегодня Франциск Скорина для Беларуси – это не просто привлекательный исторический деятель, к которому проявляют любовь и симпатии современники. Это не просто популярная личность, информация о которой механически и пассивно фиксируется и транслируется. Это даже не просто национальный герой, имя которого у всех на слуху, вклад и значение которого не подлежат сомнению. Для белорусов образ Скорины – идеальный, он лишён нюансов и полутонов. Оценка множества разных талантов и великих заслуг Скорины является бесспорной и непререкаемой.

Характер данных, относящихся к культуре памяти о Скорине, таков, что систематизировать и классифицировать их можно на данный момент

* Статья представляет собой дополненный и переработанный вариант раздела: Gruša A. Skorinos atminimo iprasminimas. Baltarusija / A. Gruša // Pranciškaus Skorinos «Rusėniškajai Biblijai» – 500 / sud. S. Narbutas. – Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2017. – P. 113–124.

лишь при условии применения категорий, подходов и инструментария, используемых в направлении *memory studies* [25, с. 39–40]. Упорядочив же эти данные, приходится признать, что образ Скорины – это не расплывчатый образ прошлого, который время от времени волнует умы и чувства отдельных индивидов и групп, а сложный и устойчивый образ коллективной памяти целого народа, не прерывающейся длительное время. Он введён в культурный дискурс, превращён в символ национальных ценностей, осмысливается, переживается и перерабатывается в связи с общественными целями и задачами. Память о Скорине имела и имеет свои нарратив, канонические тексты, «места памяти», зоны умолчания, культурные формы и практики. Добавим к этому, образ Скорины в Беларуси – один из самых значимых объектов коллективной памяти прошлого этой страны.

Белорусскому исследователю Р. Воронову принадлежит первенство в определении существующего ныне в Беларуси образа Скорины как объекта коллективной памяти. По его справедливому мнению, Франциск Скорина – «фигура культурного, а не общественно-политического характера... Сегодня образ национального героя, каким себе в общих чертах представляет первопечатника абсолютное большинство белорусского населения, – продукт XX века» [6, с. 156, 157]. Этому образу была посвящена одна из статей Р. Воронова [36].

Образ Скорины в коллективной памяти Беларуси послужит предметом и нашего внимания. Мы не ставим перед собой задачу дать ответ на сформулированный выше вопрос. Попытаемся лишь в общих контурах очертить, как в Беларуси формировалась культура коммеморации этого образа, происходило его конструирование. Тем самым обозначим те аспекты, которые стоит непременно учесть современным историкам-профессионалам, стремящимся критически, оперируя научными понятиями, оценивать навязываемые извне идеи и мысли. На эти аспекты стоит обратить внимание и сотрудникам учреждений памяти – библиотек и музеев. Ведь они, согласно своим профессиональным обязанностям, должны ясно оценивать контекст, в который включён репрезентуемый артефакт, имеющий отношение к тому или иному историческому деятелю: в частности, определять, относится ли данный контекст к исторической реальности или же он служит средством сохранения и стимулирования определённых исторических образов.

Наш анализ касается образа Франциска Скорины в коллективной памяти Советской Беларуси в пери-

од с 1924-го по 1990 г. В 1924 г. тут родилась идея, реализация которой привела к зарождению этой памяти в национальных масштабах. К 1990 г. коллективная память о Скорине, пройдя различные метаморфозы, достигла максимального своего проявления, приобретя характер мощного национально-культурного и политического ресурса. Пока оставим в стороне память о Скорине, которая осмыслилась и переживалась в Западной Беларуси до её объединения с БССР, а также в среде белорусской эмиграции. Эти темы заслуживают отдельного исследования.

Советская Беларусь, питавшая великие надежды на социальные преобразования и национальное самоопределение, с первых лет своего существования нуждалась в таких образах коллективной памяти, которые бы могли служить средством национально-государственного строительства, консолидации общества в деле созидания будущего, являться образцом для подражания и воспитания молодёжи. Образ Скорины был в этом плане идеальным. Он был удобен. Скорина был уроженцем белорусского Полоцка, что он сам регулярно подчёркивал в своих изданиях. Следовательно, этого исторического деятеля не надо было «делить» ни с поляками, ни с литовцами, ни с русскими. Образ Скорины соответствовал формирующейся советской идеологии. Ведь Скорина служил во благо простого народа. К тому же он использовал печатное слово, содействовавшее делу социального освобождения трудящихся масс. В связи с этим образ Скорины вполне вписывался в привлекательный героический нарратив. Этот образ обладал особой престижностью. Апелляция к отдалённой эпохе, в которой жил Скорина, к отдалённым пластам культуры утверждала древность белорусской нации. К тому же Скорина был учёным человеком: он имел университетское образование, обладал высокими учёными званиями. Данный образ должен был достойно представлять Беларусь на международной арене, будить и воспитывать патриотизм белорусского народа.

Образ Скорины как объект коллективной памяти родился в среде белорусской гуманитарной интеллигенции [9, с. 27–32; 10, с. 27; 11, с. 46–48] и активно продвигался Институтом белорусской культуры (Инбелкультуром) – первым научным учреждением молодой белорусской республики, основанным в 1922 г. И в дальнейшем Академия наук Беларуси, в которую в 1928 г. был реорганизован этот институт, занимала главенствующую роль в изучении жизни и деятельности Скорины, иницировании и организации мемориальных мероприятий, посвящённых этому деятелю [8].

Память о Скорине не являлась стабильным конструктом. Тем или иным целям отдавался приоритет в зависимости от запросов настоящего времени и планов на будущее.

В 20-х годах XX в. образ Скорины-интеллектуала – переводчика книг Священного Писания в силу текущих задач советской республики переформулировали. Акцент был смещён на образ Скорины – просветителя трудового народа, белорусского патриота и деятеля национального возрождения. Вот некоторые из характерных высказываний о Скорине указанного времени. Его издания «даны на белорусском народном языке того времени. В своих предисловиях к отдельным изданиям, вышедших в Праге, Скорина чётко подчёркивает те цели, служа которым он приближал книги к широким массам. Он любил свой народ и поэтому отмечал, что печатает “людем посполитым к доброму научению” на их родном языке... Этим он послужил на пользу белорусской культуры, выдающимся гуманистом и деятелем которой он являлся» [4, с. 7]; «Служить распространению грамоты и просвещения, поднимать народную мораль – вот те идеи печатной работы Скорины, *которые не потеряли ценность и в наши дни* (выделено нами. – А. Г.) и для служения которым он жертвовал свою жизнь...» [35, с. 151]; «Даже во времена Скорины язык имел большое значение в смысле национального возрождения, и он был первым деятелем на этом пути» [24].

В 1925 г. ожидалась юбилейная дата – 400-летие выхода в свет первой датированной, изданной в Вильне, книги Скорины (выход «Малой подорожной книжки» относили к более позднему времени). Подготовка к этой дате и послужила механизмом «запуска» воспоминаний о Скорине в публичном пространстве. Недостаточно было выдвинуть образ памяти, этот образ следовало особым образом репрезентовать, сформировать особый канон воспоминаний.

Инициатором празднования данной юбилейной даты выступил ректор Белорусского государственного университета (БГУ), член историко-археологической секции Инбелкульта В. Пичета. Реагируя на инициативу белорусских национальных деятелей в Польше (в Вильне) и Литве (в Ковно) о праздновании «400 лет со дня выхода в свет первой книги на белорусском языке (библии Ф. Скорины)», в июне 1924 г. он внёс предложение о создании в Минске комиссии по празднованию юбилея; при этом Минску он отвёл роль «центра торжеств как научных, так и культурно-национальных» [8, с. 235–236].

При Инбелкульте создается Юбилейная Скори-

нинская комиссия, разработавшая план празднования 400-летия белорусской печати. В 1925 г. Инбелкульт принял решение о придании этому празднику широкого – «государственного», т. е. республиканского, характера [8, с. 238]. Планировалось, что для организации и проведения торжеств в регионах будут действовать специальные юбилейные комиссии, в мероприятиях примут активное участие культурные учреждения БССР, профсоюзы типографов, школы, другие организации. Намечалось, между прочим, опубликовать научно-популярный и краткий очерки о жизни и деятельности Скорины для школ, напечатать портрет просветителя, присвоить имя Скорины некоторым учреждениям образования и культуры, выбить памятную медаль, отлить «скорининский шрифт» (он основывался на графике шрифта книг Скорины и предназначался для массового использования), установить в Минске и Полоцке памятные доски, заложить памятник Скорине в Полоцке (установить памятник – на Замковой горе, на берегу р. Зап. Двина – предполагалось весной 1926 г.) [22, с. 212].

В октябре 1925 г. ЦК КП(б)Б постановил признать выход в свет виленского издания Скорины в 1525 г. «культурным праздником»; разрешить Инбелкульту установить памятник в ознаменование 400-летия печати в Беларуси; присвоить имя Скорины улицам в Минске и Полоцке, одной из школ; издать популярную брошюру к 400-летию печати [10, с. 27–28].

Празднование юбилея было назначено на 29–30 декабря 1925 г. Юбилей отмечался повсеместно в республике. В рамках празднеств 29 декабря в Минске в Доме рабочего просвещения состоялся торжественный вечер. На следующий день в Инбелкульте прошло торжественное заседание, посвящённое открытию бюста Скорине. Заключительная часть торжеств проходила в Государственном театре [24]. О значимости 400-летней годовщины белорусской печати говорит тот факт, что эта дата отмечалась вместе с 7-й годовщиной образования БССР [2, с. 126; 18, с. 57].

В 1925 г. в Минске, в связи с подготовкой к празднованию юбилея, появились артефакты, связанные с деятельностью Скорины. Были приобретены 10 изданных им книг из коллекции ленинградского библиофила Комарницкого. Книги передали в Белорусскую государственную и университетскую библиотеку (так до мая 1926 г. называлась Национальная библиотека Беларуси) [12]. Эти книги экспонировались на книжной выставке, приуроченной к юбилею [34, с. 297]. С этого времени выставка книг Скорины становится непре-

менным атрибутом празднований, посвящённых юбилеям книгопечатания и Скорины.

В 20-х годах образ Скорины воплотился в произведениях искусства и на театральной сцене. Портрет Скорины (художника Якова Кругера), а также его бюст (скульптора Абрама Бразера) экспонировались в 1925 г. на Первой Всебелорусской художественной выставке в Минске [34, с. 287, 289]. В начале 1926 г. в Минске был поставлен первый спектакль о Скорине [34, с. 310, 521]. Тема Скорины громко зазвучала в поэзии и художественной прозе [34, с. 293].

Так в Беларуси рождалась официальная политика памяти о Скорине. В сообщество, объёдинённое памятью о нём, Советская Беларусь превратилась в первые годы своего существования. Эта память почти сразу приобрела публичный характер. В ней воплотились социальные и национально-культурные ценности научной, национальной и части партийной элиты страны. В политике памяти о Скорине эта историческая фигура обрела черты национально-культурного героя. Эта память проявила себя в разнообразии мемориальных акций, в применении целой системы средств коммеморации.

Но образ Скорины так и не был интегрирован в формирующуюся идеологию СССР. В конце 20-х годов XX в. под давлением руководящих органов партии национально-культурные устремления белорусов были свёрнуты. Скорине – «средневековому монаху», «представителю бывших господствующих классов» [13, с. 245], как его назвал один из партийных лидеров, не нашлось места в государственной идеологии, среди ценностей пропагандируемой пролетарской культуры. В почитании и прославлении Скорины власти усмотрели проявление национальной буржуазной политики, не совместимой с советской идеологией. С этой точки зрения память белорусов о Скорине стала устрашающей для партии. Прошедшее празднование 400-летия белорусской печати было расценено как «шумная националистическая демонстрация» [3, с. 75–77; 10, с. 29–30; 18, с. 59]. В 30-х годах тема Скорины была запретной, о нём в Беларуси вообще не писали [18, с. 59].

Накануне и во время Великой Отечественной войны в СССР обозначился серьёзный поворот в политике: «от классовости и революционности к патриотизму и державности... Здесь... проявилась известная функция прошлого и как средства культурной консолидации перед лицом каких-либо проблем или внешних угроз» [25, с. 59]. Воспоминания белорусами их прошлого стало рассматриваться как часть советского патриотизма. Правда, этот патриотизм имел одну важную составляющую – он подразуме-

вал признание факта этнической и культурной близости белорусского и русского народов, стремления их к сближению и единению. Скорину, ещё недавно преданного политическому забвению, вспомнили опять – на этот раз уже как о «самой яркой выдающейся личности» из числа «крупнейших деятелей белорусского культурно-национального движения», как о «великом просветителе белорусского народа», который издал первую книгу на белорусском языке, как об «одном из крупнейших деятелей славянского мира», книги которого доказывали, что белорусская культура развивалась в XVI в. на «общей почве», что и «культура русская и украинская», и этой почвой было культурное наследие Киевской Руси [2, с. 129–130; 3, с. 77–78; 7, с. 4; 17, с. 16].

Импульс окончательной реабилитации образа Скорины пришёл из художественной литературы. На патриотической волне Михаил Климкович создал драматическую поэму, а Николай Садкович и Евгений Львов написали исторический роман (в дальнейшем он неоднократно переиздавался), посвящённые Скорине [34, с. 293, 365, 479]. Роман вызвал критику, ставшую поводом для организации в 1948 г. дискуссии в АН БССР [18, с. 61]. Эта дискуссия в конечном счёте и привела к данной реабилитации.

В послевоенное время, благодаря в значительной степени авторитетному мнению белорусского учёного академика В. Перцева, деятельность и взгляды Скорины были вписаны в марксистско-ленинское учение о классовой борьбе и историческом прогрессе. К заслугам Скорины как представителя прогрессивных слоёв городского населения были отнесены его скрытая оппозиция к домогательствам церкви на монопольное обладание образованностью и знаниями, его стремление к распространению книг в своём Отечестве, содействие в развитии белорусского литературного языка, книгопечатания, а также белорусский патриотизм. Уточним составляющую последнего качества. Скорине приписали заслугу в содействии сближения Беларуси с Северо-Восточной Русью [19, с. 130].

Чуть позже официальный канон Скорины был окончательно структурирован. Первопечатника объявили передовым представителем класса горожан, носителем прогрессивной культуры, выступавшим в оппозиции к феодализму и средневековой идеологии, выдающимся буржуазно-демократическим гуманистом и представителем буржуазной идеологии [20, с. 3–4]. Идеологизированный образ Скорины стал частью коллективной памяти о нём.

Итак, с 40-х годов XX в. тема Скорины превращается в средство воспитания советского патрио-

тизма. Дальнейшее утверждение образа этого исторического деятеля, которое относится к 50–60-м годам XX в., было связано с формирующимся в СССР культом науки и технологий [25, с. 399]. В фокусе мемориальной культуры встал образ Скорины-учёного. Скорину отнесли к числу талантливых учёных в области медицины, ботаники, языкознания и других наук [20, с. 3–4].

С конца 40–60-х гг. учёные, литераторы, художники, скульпторы, театральные режиссёры и журналисты со всей страстью начали конструировать образ Скорины – первопечатника, просветителя, учёного, гуманиста и патриота.

Научные исследования о Скорине приобрели активный и системный характер, они велись в разных направлениях: историография Скорины, жизнь и деятельность, окружение, язык изданий Скорины, его мировоззренческие, морально-этические, эстетические взгляды, литературное наследие, книгоиздательская деятельность, художественное и полиграфическое оформление книг. На службу научной скоринианы была поставлена работа по изданию произведений Скорины, составлению каталога его изданий [18, с. 61–67, 69].

Образ Скорины в научных работах должен был чётко соответствовать господствующим идеологиям. Но чтобы соблюсти это соответствие, пришлось многое в деятельности и взглядах Скорины «натянуть», преувеличить или, наоборот, преуменьшить и исказить. Когда это не удавалось сделать, говорилось о противоречивости и непоследовательности его идей и взглядов, абстрактном характере его трактовок и т. п.

Изобразительное искусство создавало величественные, сильные, благородные и жертвенные образы Скорины. Это были образы учёного мужа эпохи Возрождения, первопечатника-учителя, учёного-светоча, просветителя, типографа-ремесленника.

С 1940–1960-х гг. личность, деятельность и наследие Скорины стали объектом пересказов, благодаря в т. ч. экспозициям произведений изобразительного искусства, посвящённых Скорине, в учреждениях культуры и образования [34, с. 251, 287, 386, 392, 405, 537 и др.], публикациям в печати, популярным и научно-популярным статьям о нём (количество этих статей значительно возросло с 1960-х гг.).

В 1967 г. праздновался 450-летний юбилей белорусского книгопечатания. В отличие от юбилея белорусской печати 1925 г., в основу этих празднеств была положена дата выхода первой книги Скорины.

Оргкомитет по проведению юбилея белорусского книгопечатания был создан ещё в 1965 г., его воз-

главил известный белорусский поэт, вице-президент АН БССР Кондрат Атрахович (Кондрат Крапива). Насколько высоко он ставил заслуги Скорины, выражая при этом мнение белорусской, в т. ч. высокопоставленной, интеллигенции, свидетельствуют его предложения, вынесенные на обсуждение оргкомитета. Среди них – о проведении научных сессий не только в АН БССР, но и в БГУ, Минском педагогическом и Минском медицинском институтах; об установлении памятников Скорине не только в Полоцке, но и в Минске; о присвоении имени Скорины ряду учебных заведений, одной из типографий, и даже о возбуждении вопроса перед Всемирным комитетом мира, «чтобы отметить в мировом масштабе Скорину как учёного и зачинателя белорусского книгопечатания» [8, с. 257].

В каноне воспоминаний заслуженных деятелей прошлого, важных исторических событий значение этих деятелей и событий подчёркивалось посредством проведения в значимых местах публичных мероприятий: собраний, митингов, встреч, заседаний и др.; участия в них высоких официальных лиц; применения во время церемоний государственной и национальной символики.

Канон празднования 450-летнего юбилея белорусского книгопечатания соответствовал канону празднования Великой Октябрьской социалистической революции. Он предполагал, в частности, проведение юбилейной сессии АН БССР, торжественного собрания, издание научной и научно-популярной литературы по теме юбилея. Очень важным было участие в данном собрании высокопоставленных представителей партии и руководства республики, широкого представительства трудящихся и интеллигенции.

В 1967 г. торжественное заседание, посвящённое юбилею, состоялось в концертном зале Белорусской государственной филармонии. В нём приняли участие первые лица республики: Председатель Совета министров БССР, секретари ЦК КПБ, а также президент и вице-президент АН БССР, представители партийных и советских организаций, промышленных и других предприятий, деятели искусства, науки, литераторы, гости из десяти советских республик [26, с. 1]. В торжествах участвовал и известный скориновед из Чехословакии, профессор Антоний Флоровский [1, с. 11–12]. Прошла юбилейная сессия АН БССР. На филологическом факультете БГУ состоялась научная конференция [2, с. 131].

Власти санкционировали расширение области присутствия образа Скорины в настоящем. В 1967 г. имя Скорины стала носить одна из улиц Минска. Было принято решение увековечить имя и дело Ско-

рины в монументальном искусстве. В Полоцке был заложен памятник Скорине. Митинг, посвящённый его закладке, открыл первый секретарь Полоцкого городского комитета партии. На митинге выступили вице-президент АН БССР Кондрат Атрахович, руководители органов управления СССР и БССР. Белое покрывало с мемориального камня на месте будущего памятника снимали под торжественные звуки государственных гимнов СССР и БССР [27, с. 1]. Забегая вперёд отметим, что памятник Скорине установили в 1974 г. В его открытии участвовал Председатель Верховного Совета БССР, народный писатель Беларуси Иван Шамякин [23, с. 255–256]. В 1968 г. на белорусском языке был издан сборник статей «450 год беларускага кнігадрукавання».

В 70-х годах XX в. значимость личности и деятельности Скорины приобрело всесоюзный масштаб. Научные форумы, связанные с юбилейными датами жизни и деятельности Скорины стали проходить и в Москве. В 1977 г. там состоялась очередная научная сессия «Фёдоровские чтения 1977», посвящённая теме «Жизнь и деятельность белорусского просветителя Франциска Скорины». Эта сессия была организована Научным советом по истории мировой культуры Академии наук СССР, Государственной библиотекой СССР им. В. И. Ленина и Центральным правлением Всесоюзного добровольного общества любителей книги [33]. Уже в 1977 г. можно было сказать, что имя Франциска Скорины близко и дорого всем советским людям [5, с. 5].

В 70–80-х годах XX в. в изобразительном искусстве преобладали образы Скорины – учёного мужа эпохи Возрождения, просветителя и великого учителя. Но возникли и новые. Один из них – образ патриота. Для понимания изменений в коллективной памяти о Скорине куда более значимым стал его полусакрализованный образ, который можно определить как Скорина-Пантократор (Виктор Тихонов, 1980). Ещё ранее – в 1963 г. – Скорина-светоч стал героем документального фильма, а в 70-годах и театральной сцены.

Именно в этот период образ Скорины становится объектом личного осмысления и личных переживаний большого количества почитателей просветителя. Из официального пространства данный образ в своих малых формах – на произведениях изобразительного, медальерного и декоративно-прикладного искусства – активно перемещается в личное пространство [34, с. 235, 277, 387, 416–417, 463, 501, 543, 552 и др.].

В науке происходило конструирование образа Скорины. Обосновывалось мнение, что Скорина

был наделён в значительной степени рациональным сознанием [21, с. 86, 90 и др.].

В 1986–1990 гг. отмечался 500-летний юбилей Скорины. Это был апогей мемориальной скоринианы. Празднование по времени совпало с глубоким кризисом советской системы, устремлениями новой политической элиты к утверждению демократических принципов гражданского общества, возрождению национальных форм культуры, государственной независимости Беларуси. Образ Скорины был переоткрыт и переформулирован в соответствии с новыми гражданскими, национальными и политическими устремлениями и ожиданиями. Он вобрал все эти устремления и ожидания. Они стали частью этого образа, а сам образ – инструментом их реализации.

Скорина предстал как творец, выражающий неприязнь к авторитаризму [14, с. 2], завещающий сохранять и защищать человеческое достоинство, стремиться удостоиться звания Человека [14, с. 6; 31, с. 1]. Он становится образцом патриотического служения народу. Плодами его деятельности была названа не только духовность, но и национальное достоинство [14, с. 2, 6]. Никогда до этого Скорина и его дело не удостоивались такого множества высоких оценок. Он был объявлен духовным вождём и апостолом просвещения [14, с. 2]. Величественный образ Скорины стал воплощением совести, которая требовала покаяния от пока ещё недостойных потомков [14, с. 2].

Имя Скорины превратилось в политический ресурс. Как данный ресурс оно было сакрализовано. Вот одна из цитат в прессе за 1990 г.: «Как пророк Беларуси, Скорина объявил равенство своего народа среди народов мира; как вождь, высоко поднял факел просвещения, дал направление к выходу из темноты и зависимости на простор свободного духа. В сегодняшней угрожающей для существования белорусской культуры ситуации мы отчаянно обращаемся к авторитету Скорины, мы заверяем себя и других: вот наш Креститель...» [14, с. 2].

В 1986 г. были проведены Первые скорининские чтения, организованные Институтом литературы имени Янки Купалы АН БССР. Эти чтения проходили в залах Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа АН БССР, где была организована большая выставка, посвящённая образу Скорины в изобразительном искусстве.

Расширилась область присутствия Скорины в настоящем. В 1988 г. имя Скорины присваивается Гомельскому государственному университету. В 1989-м одна из улиц Минска получила имя Скорины (прежнее и нынешнее название этой улицы – Академическая). В 1991 г. имя Скорины стала носить и главная

магистраль Минска – нынешний проспект Независимости. В 1989 г. объявили конкурс на создание в Минске памятника Скорине. В целях увековечения памяти Скорины за рубежом было принято решение об установке ему памятника в Праге, а также мемориальных досок в городах Кракове, Падуе и Праге.

В 1990 г. новый учебный год во всех учебных заведениях Беларуси начался со Скорининского урока. Это мероприятие, а также изменения в мемориальной топонимике, а именно: переименование главной магистрали Минска, свидетельствовало о радикальной смене идеологического курса, ведь до этого учебный год начинался с уроков мира, где вспоминали вождя советского народа В. И. Ленина.

В 1990 г. праздник, посвящённый 500-летию Скорины, объединил разные слои населения разного положения, занятий и разного возраста. Центрами празднования стали столица – Минск и родной город Скорины – Полоцк.

Состоялась юбилейная сессия АН БССР с участием гостей из России, Украины, Литвы, Польши, ГДР, Чехословакии и других стран. В Государственном академическом Большом театре оперы и балета БССР прошли торжественное заседание, открытое заместителем Председателя Совета Министров БССР, и концерт. В Минске состоялись другие мемориальные мероприятия: пресс-конференция с участием членов республиканского оргкомитета по проведению празднования юбилея, писателей, художников, музыкантов, учёных. Работали различные выставки.

К празднику были предложены новые мемориальные акции. В одном из парков Минска состоялся городской студенческий праздник, посвящённый 500-летию Скорины. К юбилейной дате был приурочен 10-километровый пробег.

Память о Скорине мобилизовало творческие силы страны. В Минске прошли фольклорный праздник молодёжи, концерт «Скорининские сюиты», Первый международный пленер по живописи, художественные праздники районов города. В Полоцке, кроме всех иных многочисленных мероприятий, состоялась закладка парка имени 500-летия Скорины, а также торжественная литургия, на которую гости и участники праздника были приглашены перезвоном церковных колоколов. В Минске, на улице, получившей в 1989 г. имя Франциска Скорины, торжественно открыли мемориальную доску в память о Скорине [15, с. 2–3; 16, с. 2–3; 28, с. 1; 29, с. 1; 30, с. 1; 31, с. 1; 32, с. 1].

Все эти события активно транслировались через средства массовой информации: печатные издания, радио и телевидение.

Знаком высокого официального признания заслуг Скорины стало учреждение в 1989 г. государственной награды – медали Франциска Скорины, первой по времени учреждения из современных наград. В 1990 г. её получили первые награждённые.

Конец 80-х – начало 90-х годов XX в. были самыми плодотворными в плане количества, объёма и научного уровня исследований. В Беларуси или белорусскими авторами за границей было издано и переиздано более полутора десятка крупных научных работ, посвящённых Скорине.

Во второй половине 1980-х, и особенно в 1990 г., образ Скорины превратили в символ стремления к утверждению гражданского общества, национальному возрождению, государственному суверенитету и независимости. В этом образе ещё более усилились черты героизма и жертвенности [14, с. 6]. Образ Скорины стал стремиться к недостижимому идеалу и святости. Во всём этом выразилось понимание сложности реализации данного стремления – главным образом из-за слабого национального сознания белорусов.

В 1990 г. образ Скорины как никогда ранее пробуждал живые, искренние и глубокие национальные и гражданские чувства у белорусской интеллигенции, патриотически и демократически настроенного населения. В 1986–1990 гг. развернулась самая широкая мемориальная компания, посвящённая Скорине.

Во второй половине 1980-х годов главной культурной парадигмой, которую выражал образ Скорины как в официальной мемориальной политике, так и народной памяти, стало национально-культурное возрождение, неразрывно связанное с принципами гражданского демократического общества, государственной независимостью. В это время образ Скорины превратился в своеобразный фактор национально-культурной идентичности белорусов.

По своим масштабам мемориализация памяти Скорины превзошла масштабы коммеморативных практик не только иных деятелей прошлого Беларуси, но также событий, эпох, явлений, за исключением того, что было связано с историей революционного движения, историей СССР, Великой Отечественной войны и белорусскими партизанами, жизнью и деятельностью В. И. Ленина. Особенность мемориального содержания памяти о Скорине заключалась в том, что эта память акцентировала внимание на благородной миролюбивой миссии просветителя, любящего свой народ, а не на военной и политической истории.

Основным носителем и проводником памяти о

Скорине была гуманитарная интеллигенция. И если данная память и проявляла себя в большом количестве разнообразных мемориальных акций, то очевидно, только потому, что представители этой интеллигенции занимали высокие партийные и административные посты, обладали большим личным авторитетом. Лишь во второй половине 1980-х, в 1990 г. состав носителей этой памяти увеличился за счёт патриотически и демократически настроенной социально активной части населения Беларуси.

Несмотря на то, что на официальном уровне образ Франциска Скорины отождествлялся с утверждением социалистического строя и советским патриотизмом, в народной памяти этот образ был связан с формирующимся национальным самосознанием.

Список использованных источников

1. *Бакун Д. Н.* Франциск Скорина в исследованиях книжной культуры XX в. (историографические итоги столетия) / Д. Н. Бакун // Франциск Скорина – личность, деятельность, наследие, современные образы = Francysk Skaryna – the personality, activity, legacy, modern images : материалы Междунар. науч. семинара, Полоцк, 24 мая 2017 г. / сост. : Л. А. Авгуль, Д. Н. Бакун. – Минск ; Москва, 2017. – С. 9–15.
2. *Ботвинник М. Б.* Изучение жизни и деятельности Франциска Скорины в БССР / М. Б. Ботвинник // Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. – Москва : Наука, 1979. – С. 124–135.
3. *Ботвинник М. Б.* Социальные аспекты изданий Франциска Скорины / М. Б. Ботвинник // Книжная культура Беларуси. Да 500-годдзя з дня нараджэння Ф. Скарыны : зб. Навук. пр. – Минск, 1991. – С. 71–84.
4. *Бываеўскі Н.* Вялікае свята беларускае культуры. (Да 400-лецця друку на Беларусі) / Н. Бываеўскі // Наш край. – 1925. – № 1. – С. 5–7.
5. Великий белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве // Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. – Москва : Наука, 1979. – С. 5–23.
6. *Воранаў Р.* Паўстанне Скарыны. Як інтэлектуалы Расійскай імперыі XIX ст. паўплывалі на постаць беларускага нацыянальнага героя / Р. Воранаў // Палітычная сфера. – 2012. – № 1–2. – С. 156–181.
7. *Гарбуноў Ц.* З гераічнага мінулага беларускага народа / Ц. Гарбуноў // Беларусь. – 1945. – № 6. – С. 1–6.
8. *Глеб М.* Падрыхтоўка да юбілеяў беларускага кнігадрукавання ў 1925 і 1967 гг. (дакументы з Цэнтральнага навуковага архіва НАН Беларусі і Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі) / М. Глеб, Д. Крэнт, К. Сьцько // Франциск Скарына: асоба, дзейнасць, спадчына / уклад. А. Груша; рэдкал.: А. Груша (старш.) [і інш.]. – Минск : Беларуская навука, 2017. – С. 231–294.
9. *Голуб Т. С.* У истоков белорусской Скоринианы / Т. С. Голуб // Франциск Скорина и Вильнюс. Сборник материалов Республиканской научной конференции, посвящённой 500-летию со дня рождения Франциска Скорины / сост. Л. В. Судавичене. – Вильнюс, 1991. – С. 27–32.
10. *Зелянкова А. І.* Ф. Скарына і яго час у гісторыі і культуры Беларусі 20-х гг. XX ст. / А. І. Зелянкова, М. І. Старавой-

таў // Скарына і наш час. Матэрыялы II Міжнароднай навуковай канферэнцыі. 16–17 мая. У дзвюх частках / рэдкал. А. А. Станкевіч (гал. рэд.). – Гомель, 2002. – Ч. 1. – С. 25–31.

11. *Каўка А. К.* Беларускае скарыназнаўства ў 20-я гады XX ст. / А. К. Каўка // Книжная культура Беларуси. Да 500-годдзя з дня нараджэння Ф. Скарыны. (Зборнік навуковых прац). – Минск, 1991. – С. 45–63.

12. *Киреева Г. В.* Формирование коллекции «Скориниана» в фонде Национальной библиотеки Беларуси / Г. В. Киреева // Матэрыялы XX Міжнародных Кірыла-Мяфодзіеўскіх чытаньняў, прысвечаных Дням славянскага пісьменства і культуры (Мінск, 20–23 мая 2014 г.) / рэдкал. : В. Р. Языковіч (адк. рэд.) [і інш.]. – Минск : БДУКМ, 2014. – С. 111–116.

13. *Кнорин В. Г.* Аб рашаючых «дробязях» у вялікім пытанні (Да пытання аб палітыцы беларусізацыі) / В. Г. Кнорин // *Кнорин В. Г.* Избранные статьи и речи. – Минск : Беларусь, 1990. – С. 233–265.

14. Літаратура і мастацтва. – № 35. – 31 жніўня 1990.

15. Літаратура і мастацтва. – № 36. – 7 верасня 1990.

16. Літаратура і мастацтва. – № 37. – 14 верасня 1990.

17. *Ломцеў Ц.* Георгі Скарына – першы беларускі кнігавыдаўца / Ц. Ломцеў // Беларусь. – 1945. – № 6. – С. 13–16.

18. *Немировский Е. Л.* Франциск Скорина. Жизнь и деятельность белорусского просветителя / Е. Л. Немировский. – Минск : Маст. літ., 1990. – 597 с.

19. *Перцаў В. Н.* Грамадская дзейнасць і светапогляд Г. Скарыны / В. Н. Перцаў // Весці Акадэміі навук БССР. – 1948. – № 6. – С. 21–32

20. *Перцаў У. М.* Прадмова / У. М. Перцаў // *Алексютовіч М. А.* Скарына. Яго дзейнасць і светапогляд / М. А. Алексютовіч. – Минск : АН БССР, 1958. – С. 3–5.

21. *Подокшин С. А.* Франциск Скорина / С. А. Подокшин. – Москва : Мысль, 1981. – 215 с.

22. Польша. – 1925. – № 6.

23. Польша. – 1974. – № 10.

24. Савецкая Беларусь. – № 1. – 1 студзеня 1926.

25. *Святославский А. В.* История России в зеркале памяти. Механизмы формирования исторических образов / А. В. Святославский. – Москва : Древлехранилище, 2013. – 592 с.

26. Советская Белоруссия. – № 191. – 16 августа 1967.

27. Советская Белоруссия. – № 194. – 19 августа 1967.

28. Советская Белоруссия. – № 204. – 5 сентября 1990.

29. Советская Белоруссия. – № 205. – 7 сентября 1990.

30. Советская Белоруссия. – № 206. – 8 сентября 1990.

31. Советская Белоруссия. – № 207. – 9 сентября 1990.

32. Советская Белоруссия. – № 208. – 11 сентября 1990.

33. *Сокольская К. П.* Научная сессия «Фёдоровские чтения 1977» / К. П. Сокольская, Ю. А. Лабынец // Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. – Москва : Наука, 1979. – С. 217–220.

34. Франциск Скарына і яго час. Энцыклапедычны даведнік / рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.] – Минск : БелСЭ, 1988. – 608 с.

35. *Харэвіч А. Ф.* Скарына і яго эпоха / А. Ф. Харэвіч // Польша. – 1925. – № 7. – С. 138–152.

36. *Voranau R.* The Belarusian Printing Pioneer Francišk Skaryna: The Early Modern Hero in Later National Interpretations / R. Voranau // Early Modern print culture in Central Europe. Proceedings of the Young Scholars Section of the Wrocław Seminars. September 2013 / ed. S. Kiedroń, A.-M. Rimm in cooperation with P. Poniatowska. – Wrocław : Wydaw. Uniw. Wrocławskiego, 2014. – S. 139–148.

Статья поступила в редакцию 6.06.2017 г.

Aliaksandr Hruša,

Doctor of History, Director of Yakub Kolas Central Scientific Library of National Academy Sciences of Belarus

THE COMMEMORATION OF FRANCYSK SKARYNA IMAGE IN BELARUS (1924–1990)

In the article the review of formation of Francysk Skaryna culture commemoration and his image constructing in collective memory of Soviet Belarus is given. The conclusion is made that the Soviet Belarus in the first years of its existence turned into the community united by memory of him. In this image social and national-cultural values of scientific, national and Communist party of Belarus elite were embodied. In spite of the fact the image of Skaryna in official level was identified with the statement of socialist system and Soviet patriotism, in popular memory this image was connected with the emerging of national identity.

К е у о р д с: Francysk Skaryna, Soviet Belarus, collective memory, memory carriers, constructing of image, commemoration, official memorial policy, people memory.

УДК 27-234(477-16)''15''(092)Скорина

Петро Кралюк,

д-р філософ. наук, професор,

перший проректор Національного університету «Острозька академія»

Біблійні переклади Франциска Скорина та їх вплив на видання україномовних новозавітних текстів часів Реформації

У статті розкривається вплив Реформації на культурні процеси в Україні XVI ст., зокрема на здійснення і публікацію біблійних текстів тогочасною українською книжною мовою. Особлива увага приділяється біблійним перекладам Ф. Скорина, Ярославському, Зінківсько-Маначинському спискам, Пересопницькому Євангелію, Євангелію В. Негалевського.

К л ю ч о в і с л о в а: Реформація, протестантизм, біблійні переклади XVI ст., Ф. Скорина, В. Негалевський.

Термін «Реформація» нашими фахівцями пов'язується переважно з конфесіями пізнього протестантизму. Але Реформація – не тільки пізньопротестантські конфесії. Це важливе явище європейської культури, яке змінило хід історії. Зокрема, Реформація справила помітний вплив на культуру України XVI–XVII ст.

Протестантизм, що виник у результаті Реформації, був зорієнтований на книжкову релігійну культуру. Віруючий мав засвоїти грамоту й читати Біблію, котра вважалася протестантами джерелом віровчення. Систематичне ж читання книг, як довели дослідження, орієнтує людину на раціональне сприйняття дійсності. Тому в протестантських країнах є розвинутою книжкова культура. Відповідно, люди раціонально, розумно ставляться до життя. Це детально обґрунтував Маршал Маклюен у своїй відомій роботі «Галактика Гутенберга» [17].

В XVI ст. з'являються перші переклади біблійних книг українською мовою. Дослідники часто пов'язують появу цих книг з діяльністю Франциска Скорина. Як відомо, 1517 р. у Празі він видав свою першу книгу – Псалтир. Цей вибір не назвеш випадковим. Псалтир належав до найбільш поширених книг на Русі, власне на теренах України й Біло-

русії. Псалми не лише читалися в церкві, вони також співалися. Псалтир був і навчальною книгою. Тому в передмові до своєї Біблії Скорина рекомендує Псалтир тим, хто вивчає «руську грамоту».

Однак ця книга була надрукована мовою старослов'янською. Правда, на полях біля основного тексту видавець подав тлумачення окремих слів для кращого розуміння твору «руською мовою». Значна частина таких його пояснень мала відповідники в чеській релігійній літературі.

Упродовж 1517–1519 рр. Скорина опублікував цілу низку біблійних книг руською мовою. Це була мова, наближена до говірок, які мали поширення в Білорусі й Україні. Зокрема, руською мовою у 1517 р. ним були видані книги Іова, Притчі Соломона, Премудрості Ісуса, сина Сіраха. Наступного року побачили світ книги Проповідника, Пісня Пісень, Премудрість Соломона, Ісуса Навіна та чотири Книги Царств. А у 1519-му Скорина публікує книги Юдит, П'ятикнижжя Мойсея, Рут, Пророка Даниїла, Естер, Плач Єремії, Суддів. Прикметно, що всі ці книги були об'єднані назвою «Библия Руска, выложена доктором Франциском Скориною из славного города Полоцка, Богу ку чти и людем посполитым к доброму научению» [12, с. 71–72].

Празькі скорининські руськомовні видання виходили в міру підготовки їх перекладів, а не в порядку розташування в біблійному каноні. То ж ці друки не охоплювали повного кола старозавітних книг. Так, не були надруковані книги Маккавеїв та Параліпоменон. Щоправда, Скорина в загальній передмові до Біблії радив користуватися ними, вивчаючи священну історію. Тобто можна припустити, що ці книги були підготовлені до друку, але з якихось причин не побачили світ [4, с. 95–96].

На початку 20-х років XVI ст. Скорина опинився у Вільно. Тут він мешкає у будинку «почтивого мужа Якуба Бабича», бургомистра віленського і готує до друку «Малу подорожню книжку», яка побачила світ, імовірно, в другій половині 1522 р. Вона складається з Псалтиря, Часослова, 17 акафістів та канонів, Шестодневця зі службами на всі дні тижня та святців з пасхалією [14, с. 100]. У березні 1525 р. виходить ще одна скорининська книга «Книга Діянъ і Посланъ апостольських, званих Апостолом». Віленські, як і празькі видання Скорини, супроводжувалися численними передмовами й післямовами, писаними по-руськи. Лише до Апостола християнський мислитель підготував 22 передмови й 17 післямов [12, с. 71–72].

Як бачимо, ці книги видавалися якраз тоді, коли почалася Реформація в Німеччині. Чехія, до речі, була тісно пов'язана з німецькими землями. Тут також ще за сто років перед «класичною» Реформацією набрав сили реформаційний рух гуситів. Існували переклади чеською мовою біблійних текстів. Ними й користувався Скорина.

Віленські видання Скорини вийшли старослов'янською мовою. Певно, Скорина у Вільні не міг собі дозволити таких речей, як у вільнодумній Празі. У столиці Великого князівства Литовського залишалися сильні позиції православних консерваторів, які негативно сприймали видання книг у перекладі на «просту мову».

Однак, схоже, причина була не лише в цьому. Видаючи празький Псалтир, віленські «Малу подорожню книжку» та Апостол Скорина міг скористатися вже існуючими старослов'янськими перекладами. Щодо книг старозавітних, такої можливості, судячи з усього, в нього не було. Тому він звертався до чеських і латинських перекладів, які йому були доступні.

Скорина, який здобув освіту на Заході і тривалий час жив у латинському культурному середовищі, був відірваний від православно-слов'янської традиції. Певно, він не дуже добре володів старослов'янською мовою. Та й будучи світською люди-

ною, не вважав її використання необхідною умовою при перекладі біблійних текстів. Окрім того, Скорина орієнтувався, судячи з його передмов і післямов до видань, на притаманне для реформаторів релігійне просвітництво, намагався зробити біблійні книги доступними для відносно широкого кола читачів. Можливо, він мав контакти з реформаторами, зокрема Мартіном Лютером [1, с. 52]. Адже документально встановлено, що в травні 1530 р. Скорина побував у Кенігсберзі, в резиденції прусського герцога Альбрехта – енергійного послідовника Реформації [7, с. 221–226].

Існує думка, що після перебування в чеській столиці Скорина міг опинитися у Львові чи в Кременці. Зокрема, таке припущення висловив польський дослідник М. Гембарович [16, с. 14–15, 19]. Річ у тім, що у 20-х рр. Скорина був наближеним до віленського католицького єпископа Яна, який, можливо, користувався його послугами як лікаря [6, с. 43]. У той час цьому єпископу, який був позашлюбним сином польського короля, великого князя литовського Сигізмунда Старого, належав Кременець. Цей ієрарх приділяв велику увагу розвитку міста й облаштуванню його оборонних споруд [13, с. 25–27].

Чи жив Скорина на теренах України, чи ні, але його книги тут розповсюджувалися. Саме з українських земель походить чимало списків видань цього друкаря [9, с. 82–84]. Однак, ставлення до цих видань в Україні не було однозначним. У листах, що приписуються князю Андрію Курбському, дається вкрай негативна характеристика цим друкам, навіть висловлюється думка, що вони більше нагадують Біблію Мартіна Лютера [11, с. 43–46]. Американський дослідник Едвард Кінан вважає, що ці листи належать не Курбському, а українському книжнику Андрію з Ярослава (деякі з них підписані іменем Андрія Ярославського) [5, с. 223–245]. Думка Кінана щодо авторства цих листів нам видається більш прийнятною. Тим більше, що в Ярославі добре знали друки Ф. Скорини, оскільки звідси походив один зі списків його видань.

Скорининські видання переписувалися і навіть доповнювалися окремими перекладами біблійних книг. Одним із перших таких рукописів є текст Псалтиря, переписаний якимсь Партеном, що мешкав у Кобринсько-Пінському старостві [2, с. 294]. Принагідно зазначимо, що землі цього староства хоча й входять нині до складу Білорусі, однак є українською етнічною територією.

З 1568 р. походить так званий Ярославський список видань Скорини, до якого ввійшли книги Іова, Притчі, Проповідника та Премудрості Соломона.

Із рукопису відомо, що переписав його Василь Жугаєв з міста Ярослав. Це місто, засноване ще князем Ярославом Мудрим, належало до значних культурних центрів на теренах Галичини. З цього ж регіону походить ціла низка списків видань Скорини. Це список із Підмонастиря Бобрецького повіту, копія П'ятикнижжя в збірці А. Петрушкевича, а також списки Апостола із бібліотеки Перемишлянської уніатської капітули [2, с. 294].

У деяких випадках українські рукописні списки видань Скорини поєднувалися з іншими біблійними текстами, що, можливо, відносяться до втраченої частини повного скорининського перекладу Біблії. До таких можна віднести список Луки з Тернополя. У його оглаві перелічені книги Старого й Нового Завітів. Можна припустити, що тоді готувався повний текст Біблії руською мовою.

Цікавим у цьому плані є переклад «писарчика» Дмитра із Зінькова, який доповнений так званим маначинським списком. Останній переписувався священником Іоанном (Іваном) з «неславного града Маначина». Зіньківсько-маначинський список, створений приблизно у 1573–1577 рр., містив практично всі книги Старого Завіту, за винятком Псалтиря, а також закінчення Маккавеївських книг.

Зіньківський список Дмитра включав П'ятикнижжя, книги Ісуса Навіна, Суддів, Рут, чотири книги Царств, дві книги Параліпомена й початок молитви Манасії. Маначинський рукопис містить продовження молитви Манасії й решту старозавітних книг, окрім, як уже згадувалося, Псалтиря й закінчення Маккавеївських книг*.

Цікавим є географічне походження цього списку. Михайло Возняк вказав на подібність Зіньківсько-Маначинського рукопису й списку Луки із Тернополя [2, с. 294]. Маначин був містечком із замком, що знаходився неподалік Тернополя (зараз це село Волочийського району Хмельницької області). Зіньків так само, як і Маначин, у тодішні часи був містечком із замком і знаходився в цьому ж західно-подільському регіоні (тепер це село Вінковецького району Хмельницької області на річці Ушиці). Тобто список біблійних книг Луки з Тернополя й Зіньківсько-Маначинський рукопис варто пов'язати між собою. І можна стверджувати, що саме в регіоні Західного Поділля була здійснена спроба укласти корпус старозавітних книг руською мовою.

Цілком ймовірно, що скорининські переклади

біблійних книг тогочасною українською книжною мовою стали сприятливим підґрунтям для здійснення перекладів новозавітних текстів. У першу чергу, це стосується перекладу Пересопницького Євангелія (текст Пересопницького Євангелія див.: [10]).

Перекладачі книги, слідуючи традиції Скорини, подають не лише євангельські тексти, а й низку приміток, передмов й післямов. Із них ми дізнаємося про точні дати створення цього тексту, який зараз для українців став національною святиною. Над книгою почали працювати 15 серпня 1556 р., а завершили роботу 29 серпня 1561 р. Її замовила й, відповідно, дала гроші на її переписування княгиня Настасья (Анастасія) Юрїївна Заславська. Подвижниці допомагали її дочка Ганна-Євдокія та її зять Іван Федорович Чорторійський. Відомі також імена тих, хто працював над Пересопницьким Євангелієм.

Спочатку робота над книгою здійснювалася, так зазначено в самій пам'ятці, «в Дворці, монастирі Жеславском, при церкві свята та живоначальниа Троїца». А згодом з якихось причин у 1557 р. переписування цієї пам'ятки було перенесено до Пересопницького монастиря Різдва Богородиці. Доволі поширеною була думка, що згаданий Двірєць – це село, неподалік нинішнього Ізяслава. І що саме тут почали писати Євангеліє. Хоча зараз набуває поширення інша думка, ніби ця пам'ятка писалася в Заславі (Ізяславі). А слова «в Дворці, монастирі Жеславском» варто розуміти в тому сенсі, що твір писався в «двірці», тобто при дворі Заславського монастиря Святої Трійці. Але це не є принципово важливим питанням. Немає сумніву, що початок написання книги здійснювався у володінні князів Заславських.

Далі книга дописувалася у Пересопницькому монастирі Різдва Богородиці, яким з 1505 р. володіли князі Чорторійські. Варто вказати, що члени цієї родини (на той час православні) вирізнялися помітною освіченістю.

Післямова до Пересопницького Євангелія, писана писарем Михайлом Васи́лієвичем, говорить не лише про спонсорів (фундаторів) пам'ятки, а й про його творців. Згадувана післямова представляє архімандрита Григорія, настоятеля Пересопницького монастиря, як своєрідного «керівника проекту». Тут же він зображується глибоко віруючою та благочестивою людиною: «зане не любил злата и сребра тлеющих, але имел любов и прилежаніє к божественному писанію, о которое просил Господа Бога». Проте важко судити, яку роль відіграв Григорій при створенні книги, думки дослідників

* Більш детально про українські списки скорининських видань див.: *Грушевський М.* Історія української літератури. – Київ, 1995. – Т. V. – Кн. 1. – С. 146–147.

з цього приводу розходяться. Одні вважають, що він робив переклад, який каліграфічно переписували писарі; інші – що Григорій був лише укладачем твору, організатором роботи над ним. Та все ж, післямова до Євангелія дає підстави стверджувати, що саме архимандрит Григорій був перекладачем євангельських текстів. Оскільки там, де йдеться про переклад із «язика болгарського на мову руску», зазначено, що «тоє все радою, пилнотю и прилежанієм... монаха Григорія, архимандрита Пересопницького, постановленно ест», а також «архимандрит Григоріе имел пилнотю и любов к писанію сеі книги». Водночас Михайло Василієвич досить критично писав про себе, очевидно, маючи на увазі свою нездатність до перекладацької роботи: «Прото іже єсми еще недоумел пре несталость розума моего».

Власне, про писаря Михайла Василієвича можемо сказати більше, ніж про його наставника. Сам він себе характеризував таким чином: «Я тиж многогрішний слуга, або раб божій Михайло Василієвич, син протопопи саноцького». У підсумкових записах в кінці кожного Євангелія, які, щоправда, писалися не Михайлом Василієвичем, навіть говориться, що він є протопопом саноцьким. Більшість дослідників сходяться на думці, що це помилка; мовляв, Михайло Василієвич був сином саноцького протопопи. Місто Санок (зараз це територія Польщі) знаходилося на українській етнічній території – Лемківщині.

Ймовірно, Григорій та Михайло Василієвич і починали працювати над книгою в Двірці чи Заславі. Тут і було переписане перше Євангеліє від Матвія. Потім, коли Григорій і Михайло перебралися в Пересопницю, вони, судячи з усього, залучили до роботи ще одного писаря. Як його звали, ким він був, ми, на жаль, не знаємо.

Загалом вимальовується така картина. Керівництво роботою здійснював архимандрит Григорій. Ним написані сумарії, глоси та чотири підсумкові записи в кінці кожного Євангелія, а також додаткові вкази на полях. Григорій займався перекладом пам'ятки на руську, тобто на українську книжну мову. У цій справі йому міг допомагати Михайло Василієвич. Останньому належить написання основного тексту, текстів у рамках-заставках, післямови, записи на початку та в кінці пам'ятки.

Основний текст Пересопницького Євангелія виконаний уставом двох почерків, які, зрозуміло, належали різним особам. Тобто до роботи залучався ще один підручний писар, який працював у Пересопницькому монастирі.

Книга складається з 482-х пергаментних аркушів. До складу тексту увійшли: Наука читання, яка відкривається передмовою; чотири Євангелія, кожному з яких передують покажчик глав та передмова, подані також післямова й місяцеслов. Текст пам'ятки поділений на глави, кожна з яких починається із сумарія (короткого змісту викладу наступної глави), вписаного в рамку. Відсутні сумарії лише на початку першої глави кожного Євангелія.

У книзі постійно зустрічаємо глоси на кшталт скорининських – українські лексичні відповідники до слів оригіналу. Вони виділені рамочкою й розміщені безпосередньо в тексті, іноді на полях рукопису.

За змістом Пересопницький рукопис – тетраєвангеліє (чотири канонічні Євангелія). Він схожий із православними Євангеліями, які призначалися для церковного вжитку. Правда, є деякі незначні відмінності між ним та друкованими Євангеліями, що з'явилися невдовзі після входу у світ цієї пам'ятки.

Пересопницьке Євангеліє було написане давньоукраїнською книжною мовою. Це один із перших відомих нам перекладів такого типу. Сам переклад не є однаково досконалим. Можна простежити тенденцію «шліфування» майстерності перекладачів у ході роботи над текстом. Передмова до Євангелія, котра належить Теофілакту (Феофілакту) Болгарському, перекладена не дуже вдало. Тут фактично збережений старослов'янський текст. Близькими до старослов'янської першооснови лишилися перші два Євангелія – від Матвія та Марка. Ближче до народної мови перекладено Євангеліє від Іоанна й, особливо, Євангеліє від Луки.

Аналіз тексту засвідчує, що в роботі над перекладом надавалася перевага старослов'янським джерелам. І це цілком зрозуміло. Адже старослов'янські біблійні тексти мали значне поширення на українських землях у той час. Проте використовувалися й грецькі тексти Євангелій, а також західнослов'янські (польські й чеські) переклади.

У 60-ті роки XVI ст. на Волині з'являються й інші переклади новозавітних текстів українською мовою. Очевидно, вони були пов'язані із протестантськими впливами. Помітну роль тут відіграла поява польськомовної Радзивілівської Біблії, що побачила світ у 1563 р.

Саме з появою Радзивілівської Біблії Дмитро Чижевський пов'язував появу Крехівського Апостола [15, с. 220]. Із цієї Біблії в Крехівському Апостолі були перекладені основний текст, а також усі пояснення й сумарії. Рукопис цієї пам'ятки

складався з Діянь та Послань апостолів, Апокаліпсису (Откровення Іоанна Богослова) й апокрифічного «Послання Павла Святого до лаодикійців», яке засвідчує близькість автора до протестантів-кальвіністів. За філігранями Крехівський Апостол датують 60–70-ми роками XVI ст.

Ця писемна пам'ятка також цінна своїми примітками. Значну частину з них зробив автор перекладу. Судячи з них, він використовував польські протестантські видання, біблійні переклади Скорини, невідомі слов'янські джерела, італійські богословські твори й, можливо, грецький оригінал Нового Завіту. Окрім цих приміток, у рукописі також були зроблені примітки й невідомого читача, який, імовірно, належав до протестантів. Він також зробив низку виправлень у протестантському дусі [6, с. 47].

Одним із перших суто протестантських перекладів новозавітних текстів українською мовою варто вважати Євангеліє Валентина Негалевського 1581 р. [Про переклад євангельських текстів Валентина Негалевського див.: 8] Цей переклад був здійснений на Волині, в селі Хорошові (зараз с. Білогірського району Хмельницької області). Про самого перекладача маємо небагато інформації. Відомо, що він був шляхтичем. Зокрема, зберігся документ, який свідчить, що Негалевський у 1582 р. виступав у Кременецькому гродському уряді як приятель і повірений шляхтянки Настасії Воронецької у справі вбивства її чоловіка людьми князя Андрія Курбського.

При перекладі Негалевський користувався польськомовним перекладом Нового Завіту протестанта Мартина Чеховіца. Також можна говорити, що переклад Негалевського був своєрідною відповіддю на появу Острозької Біблії 1580–1581 рр. Варто мати на увазі, що Хорошів знаходився неподалік Острога (на відстані до 40 кілометрів). Імовірно, Негалевський бував у Острозі, мусив також знати, що острозькі книжники готували до друку повний корпус біблійних книг старослов'янською мовою. Перші примірники Острозької Біблії з'явилися влітку 1580 р. Того ж року в Острозі був виданий Новий Завіт як частина майбутньої повної Біблії, а також «Книжка, събраніе вещей нужнійших...» Тимофія Михайловича, яка була алфавітно-предметним покажчиком до Нового Завіту. Цілком можливо, що Негалевський був ознайомлений із цими виданнями. Все це дало підстави зробити висновок, що їхня мова не зовсім зрозуміла навіть для освічених людей. Це й могло спонукати його до перекладу новозавітних

текстів, які в Україні в той час мали найбільше поширення.

Як би там не було, але Негалевський завершив самотужки цю непросту працю. Це був перший в Україні переклад євангельських текстів, розрахований не лише на священнослужителів, а й на світських людей. Цілком очевидно, що у своїй роботі Негалевський користувався польським перекладом Нового Завіту, здійсненим протестантом-антитринітарієм Марціном Чеховицем. Це дало підстави деяким дослідникам вважати, що перекладач теж належав до протестантів. Однак оформлення цієї роботи свідчить, що вона була розрахована на українських православних читачів.

У передмові до свого перекладу Негалевський писав, що здійснив свою роботу «...за намовою й наполяганням багатьох вчених, богобоязливих, слово Боже милуючих людей, які по-польськи читати не вміють, а, читаючи по-слов'янськи письмом руського викладу, слів не розуміють». Перекладач також зазначав, що віддає цю працю на «розсудок інших», більш учених людей.

В той час в Україні, зокрема на Волині, було чимало грамотних людей, які користувалися «письмом руського викладу», фактично тогочасною українською мовою. Вони не знали польської мови, не вміли читати по-польськи. Також ці люди не розуміли чи погано розуміли старослов'янську мову. Саме на них і був розрахований переклад Негалевського. З іншого боку, передмова свідчила, що на Волині, в тому регіоні, де жив Негалевський, були люди, які могли оцінити й прорецензувати його працю.

Негалевський, здійснюючи переклад Нового Завіту, вважав, що самостійне опанування змісту Біблії – важливий крок на шляху пізнання Бога. Тому свою працю адресував «кожному побожному християнину, хочаби його зробити учасником властивого розуміння слова Божого».

І все-таки, переклад Негалевського був розрахований, у першу чергу, на православних. Адже із маргінальних записів на сторінках збереженого примірника цієї книги видно, що її читали православні віруючі – пресвітер Леонтій, священник Гапон, запорізький козак із Канева Гавриіл Крутневич.

Отже, можна говорити, що Реформація стала стимулом для «освітньої революції» в Європі, зокрема в Україні, водночас сприяючи поширенню біблійних текстів та літератури народними мовами. Беззаперечним фундатором цього процесу був відомий гуманіст, мислитель, першодрукар Франциск Скорина.

Сисок використаних джерел

1. *Владиморовас Л.* Франциск Скорина – первопечатник вильнюсский. – Вильнюс, 1975.
2. *Возняк М.* Історія української літератури. – Львів, 1992. – Кн. 1.
3. *Грушевський М.* Історія української літератури. – К., 1995. – Т. V. – Кн. 1.
4. *Ісаєвич Я. Д.* Українське книгодрукування: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002.
5. *Кінан Е.* Російські історичні міфи. – К., 2001.
6. *Крالیук П., Торконяк Р., Пасічник І.* Острозька Біблія в контексті української та європейської культур. – Острог, 2006.
7. *Миловидов А. В.* Некоторые документы, относящиеся к биографии Франциска Скорины // Известия Отделения русского языка и словесности Российской Академии наук. – Петроград, 1918. – Т. XXII. – Кн. 2.
8. *Огієнко І.* Новий Завіт у перекладі на українську мову Валентина Негалевського. – Тарнів, 1922.
9. *Охрімченко П. П.* Взаємозв'язки давніх української і білоруської літератур // Українська література XVI–XVII ст. та інші слов'янські літератури. – К., 1984.
10. Пересопницьке євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. – 2-е вид., доповн. – К., 2011.
11. Письма князя А. М. Курбского к разным лицам. – СПб., 1913.
12. *Подкошин С. А.* Франциск Скорина. – М., 1981.
13. *Теодорович Н. И.* История города Кременца Волынской губернии. – Седлец, 1904.
14. *Фрис В.* Історія кириличної рукописної книги в Україні. – Львів, 2003.
15. *Чижевський М.* Історія української літератури. – Тернопіль, 1994.
16. *Gębarowicz M.* Iwan Fedorow i jego działalność w latach 1569–1583 na tle epoki // Roczniki Biblioteczne. – Wars., 1969. – Т. 13. – З. 3–4.
17. *McLuhan M.* The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man. – Toronto, 1962.

Стаття надійшла до редакції 5.05.2017 р.

Petro Kraliuk,

Doctor of Philosophy, Professor, First Vice-Rector of the National University of Ostroh Academy

FRANCIS SKORINA'S BIBLICAL TRANSLATIONS AND THEIR INFLUENCE ON THE PUBLICATION OF UKRAINIAN-LANGUAGE NEW TESTAMENT TEXTS DURING THE REFORMATION

The impact of Reformation on the cultural processes in Ukraine has been demonstrated in the article. Attention has been drawn to the fact that many translation of the Biblical texts into the contemporary Ukrainian literary language had appeared under its influence in the second part of the 16th century. Among them are Yaroslavskyi Manuscript, Zinkivsko-Manachynskyi Manuscript and others. The well-known Peresopnytsia Gospel and the Gospel by Valentine Nehalevskyi also belong to these artifacts.

К е у о р д с: Reformation, Protestantism, old printed books, Biblecal translation of the 16th century, F. Skoryna, V. Nehalevskyi.

УДК 002.2(476)

Татьяна Корнилова,

главный библиограф Национальной библиотеки Беларуси

Учение о мудрости Франциска Скорины

В статье анализируются предисловия, послесловия, комментарии, написанные Франциском Скориной к различным частям Ветхого Завета, истолковывается понимание восточнославянским первопечатником важности для человека таких добродетелей, как образованность, мудрость, моральное совершенство.

К л ю ч е в ы е с л о в а: Франциск Скорина, Священное Писание, старопечатные издания, эзотерическая и экзотерическая мудрость.

Франциск Скорина – белорусский и восточнославянский первопечатник, широко известный гуманист эпохи Возрождения, христианский мыслитель, философ, который освоил античную и древнерусскую философско-этическую традиции. В Средневековье и в эпоху Возрождения распространенным способом философствования было комментирование и анализ Библии. На протяжении 1517–1519 гг. Ф. Скорина перевел и издал 23 книги Священного Писания (Ветхого Завета) [1, с. 48]. Издание осуществля-

лось при финансовой поддержке Богдана Онкова. Все книги, вышедшие в свет, были объединены общим заглавием «Бивлиа Руска».

В Беларуси книги Ф. Скорины (10 пражских изданий Библии в 6 переплетах) хранятся в фонде Национальной библиотеки Беларуси (далее – НББ). Эти издания были приобретены в 1925 г. в ленинградского библиофила В. Комарницкого накануне празднования юбилея 400-летия белорусского книгопечатания [3, с. 130].

Ф. Скорина, был глубоко верующим человеком,

исповедовал догматы христианского вероучения, считал Библию богодухновенной книгой. Свои религиозные взгляды белорусский и восточнославянский первопечатник излагал в предисловиях, послесловиях, комментариях к Священному Писанию. Он считается начинателем жанров белорусской литературы: предисловий, послесловий, публицистических заметок, а также силлабической системы стихосложения в поэзии. В его глубоких суждениях богословие соединяется со взглядами, характерными для эпохи Возрождения, которые проявляются в синтезе христианских, античных и ренессансно-гуманистических идей. Ф. Скорина прежде всего рассматривает вопросы смысла жизни, духовного мира человека, морали, соотношения общественных и индивидуальных благ. В предисловиях он подчеркивает, что стремление к вечной жизни является для человека самым главным смыслом жизни на земле. Книги Библии он печатает во славу Божию для понимания божественных истин.

По убеждению мыслителя, Книга Книг содержит в себе как эзотерическую, доступную только для избранных, так и экзотерическую мудрость, которая доступна каждому разумному человеку. К числу эзотерических библейских книг он относил Книгу Бытия, начало и конец Книги пророка Иезекииля, возвышенную поэзию Песни Песней. Основная часть текстов Священного Писания доступна каждому человеку. Это прежде всего Книга Притчей Соломоновых, Книга Премудрости Соломона, книги Царств, Книга Иудифи.

Согласно Ф. Скорине, мудрость, другие добродетели человеком достигаются в результате изучения Библии и подражания святым. Примером мудрого человека является тот, кто соединяет в себе библейскую и философскую мудрость. Данное высказывание есть ничто иное как попытка синтеза культурно-философских традиций античности и христианства.

Стремление к образованию гуманист считал одним из наиболее важных черт человека. Мудрость, ум, владение научными знаниями выступают важными предпосылками хороших обычаев, традиций. Ф. Скорина подчеркивает, что людям важно дать необходимые знания о добродетельной жизни. И как раз знания, на его взгляд, являются не только самодостаточной ценностью, но и необходимым условием морально совершенной жизни. Образование показывает человеку путь достижения личного и общественного блага.

В Книге Премудрости Иисуса, сына Сирахова

рассказывается о ее авторе и о переводе Священного Писания 72 толкователями (Септуагинта) на греческий, а также латинский языки. Ф. Скорина подчеркивает, что цель перевода книги – похвала Бога, приумножение мудрости, патриотизма, ума: «Прото ж и я для похвалы Божией и для посполитого доброго и розмножения мудрости, умения, опатрености, разуму и науки приложил есм працу выложити книгу сию на русский язык...» [2, с. 24]. Книга делится на две части. В первой рассказывается о том, как овладеть премудростью, избежать грехов, как правильно относиться к ближнему, как обустроить семейную жизнь, достичь семейного счастья; во второй – о примерах, о святости, о святых, которые по кончине достигли вечной славы [2, с. 26]. В предисловии к Книге Ф. Скорина указывает на необходимость изучать Слово Божие, церковную науку, овладевать хорошими нравами, вечными ценностями. «Наболей о мудрости, страху Господнем, о слове Божиим, о справедливости, о вере, о любви, о надежи, о чистоте, о службе Божией, о долготерпении, о смирении, о милостыни, о крепости, о трезвости, о мерности, о почтливости, о щедроте, о тихости, о друголюбии...» * [2, с. 24].

Мыслитель обращает внимание читателя на текст, где речь идет об Александрийской библиотеке. Иисус Сирахов, прибыв в Александрию, был очень удивлен богатством местной библиотеки. Он «узрел ест тамо множество книг различных и меж ими видел писмо и книги деда своего, Иисуса Еседехова. И возревновал ест тому, дабы оставил теже и по себе память, яко и предкове его оставили суть, дабы память его не загнула во веки...» [2, с. 23–24]. Ф. Скорина отмечает, что при чтении человек учится тому, чего ранее не умел, ведь в книге приводится божественная и житейская, Соломонова и Аристотелева мудрость.

Предверая Книгу Притчей Соломоновых, где рассказывается о мудрости, Скорина пишет: «Прото я, Францишек, Скоринин сын с Полоцка, в лекарских науках доктор, разумея сее, иже без страху Божия, без мудрости и без добрых обычаев не ест мощно, почстиве жити людем посполите на земли, казал есми тиснути Притчи или Присловия премудраго Соломона, сына Давыдова, царя Израилева, русским языком напред ко чти и к похвале Створителю, Спасителю, Утешителю Богу...» [2, с. 20]. Перед тем, как рассказать о мудрости, добрых делах, автор акцентирует внимание на страхе

* Все цитаты приводятся в современной транслитерации.

перед Богом, который всегда рядом. Ф. Скорина в своих комментариях прославляет людей, которые прежде всего стремятся к мудрости, самопознанию, духовной жизни. В качестве примера он приводит царя Соломона, который «не просил еси себе дней многих, ни богатства», но «мудрости» [2, с. 16].

Книгу Екклесиаста, или Проповедника Скорина рекомендует изучать людям старшего возраста: «В сей же книзе, рекомой Екклесиаст или Сборник, пишет о науце всех людей посполите сущих в letech мужства, приводячи им на память суету, беду и працу сего света...» [2, с. 28]. В Книге, отмечает автор предисловия, царь Соломон пишет про мудрость, страх Божий, про то, что в мыслях людей суета: «Конец молвения вси вкупе послушайте – Бога бойся и заповеди Его соблюди, той ест воистинну совершенный человек» [2, с. 30].

Ф. Скорина истолковывает читателю главные идеи Книги Премудростей Соломона: «И нарицается сия книга Премудрость того ради, понеже пишет в ней о премудрости вечной, еже ест Слово Божие избавитель наш Иисус Христос. Теже от премудраго царя Соломона прежде явлена ест. И премудрые речи в ней писаны суть» [2, с. 35]. Он отмечает, что Книга разделена на две части. В первой (с первой по десятую главы) рассказывается о познании премудрости с помощью умственных усилий, о том, что премудрость – от Господа Бога. Во второй части описывается познание премудрости прикладным путем – через понимание священной истории: «Во второй же части сих книг приводит нас к познанию премудрости Божией путем прикладным, поведаючи приклады святых отец, поченши от Адама даже и до Моисея и людей тех, которые ж он вывел был из Египта, яко много добраго и великия чудеса учинил ест им Бог премудростию своею» [2, с. 36].

Отметим, что Ф. Скорина написал также общее предисловие ко всем книгам Священного Писа-

ния, в котором рассказывается о Библии, значении Слова Божьего, о том, что именно в Книге Книг – начало и конец мудрости, именно здесь познается Бог Вседержитель. Автор приводит краткое оглавление библейских книг [2, с. 62].

В предисловиях к книгам Библии Ф. Скорина отмечает, что Священное Писание является источником спасения, мудрости и светских знаний. Сам Ф. Скорина синтезирует божественную и житейскую Соломонову и Аристотелеву мудрость [4, с. 30]. Как отмечает С. Подокшин, Ф. Скорина, как и Аристотель, относил мудрость к числу тех добродетелей, которые появляются в процессе интеллектуальной деятельности человека. Он прославляет людей, стремящихся к мудрости [4, с. 40]. Однако самая главная мысль, которая прослеживается в предисловиях Ф. Скорины – это спасение души для вечной жизни. В этом и заключается смысл жизни мудрого человека.

Список использованных источников

1. Книга Беларусі (1517–1917) = Книга Белоруссии (1517–1917) : зводны каталог / Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У. І. Леніна, Беларуска Савецкая Энцыклапедыя ; [складальнікі : Г. Я. Галенчанка, Т. В. Непарожная, Т. К. Радзевіч ; навуковыя рэдактары : С. Х. Александровіч, Н. Б. Ватацы, І. П. Хаўрадовіч]. – Мінск : БелСЭ, 1986. – 614, [1] с., [12] л. іл.
2. Прадмовы і пасляслоўі : [зборнік] / Францыск Скарына ; [рэдактар В. В. Барысенка ; уступ, каментарый А. Ф. Коршунава ; Акадэмія навук Беларускай ССР, Інстытут літаратуры імя Я. Купалы]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 237, [1] с., [1] л. партр. : іл., факсім.
3. *Киреева Г. В.* Белорусская старопечатная кирилловская книга в фондах Государственной библиотеки БССР им. В. И. Ленина / Г. В. Киреева // Книжная культура Беларусі : да 500-годдзя з дня нараджэння Ф.Скарыны : (36. навук. прац) / Акад. навук БССР, Цэнтр. навук. б-ка імя Якуба Коласа ; [рэдкал. : Г. Я. Галенчанка і інш.]. – Мн., 1991. – С. 130–142.
4. *Подокшин С. А.* Скорина и Будный: очерк философских взглядов / С. А. Подокшин ; научный редактор А. С. Майхрович ; Академия наук Белорусской ССР, Институт философии и права. – Минск : Наука и техника, 1974. – 173, [2] с.

Статья поступила в редакцию 24.04.2017 г.

Tatiana Kornilova,
Chief bibliographer of National Library of Belarus

SCIENCE ABOUT WISDOM BY FRANCYSK SKARYNA

There are forewords, afterwords, comments written by Francysk Skaryna for various parts of the Old Testament analyzed in the article. The understanding of the importance of such virtues as education, wisdom, moral perfection are explained from the viewpoint of the East Slavic first book-printer.

К е y o r d s: Francysk Skaryna, Holy Scripture, old printed books, esoteric and exoteric wisdom.

Галина Ковальчук,

д-р іст. наук, професор, директор Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Франциск Скорина за публікаціями вчених української діаспори 1920-х років

У статті зроблено спробу повернути у науковий обіг праці зарубіжних українських дослідників 20-х років ХХ ст., присвячені Франциску Скорині та його виданням, які мало відомі в історіографії скоринознавства або й невідомі зовсім. Аналізуються, зокрема, публікації М. Возняка, О. Колесси, О. Яремченка, І. Огієнка, І. Свенціцького, П. Зленка.

К л ю ч о в і с л о в а : східнослов'янське друкарство, українська діаспора 20-х років ХХ ст., українські переклади Біблії ХVІ ст., Ф. Скорина, М. Возняк, О. Колесса, О. Яремченко, І. Огієнко, І. Свенціцький, П. Зленко.

П'ятсот років від часу виходу першої книги Франциска Скорини (1517 р.) – визначна дата в історії слов'янського книговидання, вона є вкрай важливою і для історії українського книговидання. Здавалось би, який зв'язок з українством має «в лікарських науках доктор зі славного міста Полоцька», який здобув освіту в Краківському та Падуанському університетах, перекладав Святе Письмо з латинської на народну «руську» мову, готував до друку у Празі, Вільні окремими випусками книги переважно Старого Завіту? Виявляється, має, і неабиякий, і це неодноразово розглядалось у працях вчених української діаспори 20-х років ХХ ст.

Справа у тому, що друки та переклади Скорини, які не дійшли до нашого часу ні у вигляді його видань, ні в його оригінальних рукописах, відомі науковому загалу лише в копіях переписувачів переважно Західної України. Це, зокрема, рукописні копії 1568 р. Василя Жугаєвича з Галицького Ярославля; 1569 р. Луки з Тернополя; середини 1570-х рр. «писарчика» Дмитра із Зінькова (Поділля) та ін. Книги Скорини згадуються в описах монастирських бібліотек, котрі існували на українських землях у ХVІ–ХVІІІ ст. Дослідники відмічають вплив книг Скорини на переклад Крехівського Апостола і Пересопницького Євангелія, на редакцію видань Заблудівської друкарні й навіть Острозької Біблії. Певні аналогії у викладі настанов стосовно читання біблійних книг можна знайти у Франциска Скорини та Івана Вишенського, українського письменника-полеміста кінця ХVІ – початку ХVІІ ст. Проте наукові книгознавчі дослідження розпочалися значно пізніше.

Говорити про українську діаспору в повному розумінні цього слова можна, лише починаючи з часів УНР, Директорії, УСРР. Україна в різних формах державності існувала як республіка, хай і не така

самостійна, як мріяли організатори УНР. Вона мала свої межі, а отже компактне розселення українців поза цими межами і можна вважати українською діаспорою. Тут створювалися різного роду наукові та культурні центри, що, крім усього іншого, випускали друковану продукцію. Ми розглядатимемо в цьому контексті українські публікації, що з'являлися на світ у Варшаві, Празі, а також у Галичині, яка в 1920-х рр. входила до складу іншої держави.

Серед видань названого регіону і часу, в яких розглядалася діяльність Франциска Скорини, необхідно назвати, насамперед, «Історію української літератури» М. Возняка [2]. У розділі «На порозі нового літературного руху» другого тому він розкрив значення чеської мови і літератури для Польщі та тих українських і білоруських земель, що входили до складу польської та литовської держав у ХVІ–ХVІІІ ст. Знання чеської мови, за його твердженням, було ознакою освіченої людини. Дослідник називав Скорину Францем і вважав, що переклад значної частини Біблії «на руську мову» той зробив за допомогою чеської Біблії. М. Возняк поділяв поширені в тогочасному скоринознавстві гіпотези щодо дати народження діяча – «коло 1490 р., якщо взяти під увагу, що в 1504 р., коли записався на краківський університет, мусів мати найменше 14 літ», і підрахував таким чином, що на час випуску першої книги Скорина «мав не менше, ніж 27 літ і в такому віку або трохи старшим уявляє його портрет з 1517 р.» [2, с. 6].

Написано, як бачимо, достатньо м'яко, бо дійсно доктор Скорина виглядає на автопортреті зрілою людиною, тож сумніви у дослідника стосовно дати його народження явно були. Возняк наводить також дані самого Франциска про народження «в руській мові», і що «милосердний Бог з тої мови на світ пустив», що мало свідчити про православне походження Скорини. Вчений також подає висловлювання Скорини щодо релігійного завдання медицини: по-

кликаний до хворого лікар повинен був передовсім давати йому ради щодо спасіння душі та її лікування, а потім уже лікувати тіло. Такий погляд Скорина виклав у передмові до Книги Суддів. На переконання Возняка, саме тут треба шукати одну із спонук літературної і видавничої діяльності Скорини [2, с. 7].

Зупинившись на першому виданні Ф. Скорини – Псалтирі 1517 р., М. Возняк звертає увагу на вказівку видавця щодо призначення Псалтирі: «дітям малим початок усякої доброї науки». Вчений підкреслив, що «як дуже поширену й улюблену книжку в давній Україні Псалтирю читали, виголошували з пам'яті псалми або їх співали». На підтвердження наводить слова Скорини з передмови: «абы мы Псалтырю поючи, чтучи и говорячи» [2, с. 7]. Для пояснення церковнослов'янських слів Скорина, як зазначає Возняк, подав на «боках» (берегах книги) «руські слова» – «для людей простых..., что которое слово знаменует» [2, с. 7]. Возняк визначив це як науковий метод пояснення Святого Письма і зауважив, що Скорина запозичив з інших мов поділ псалмів «на стихи» [2, с. 8]. Інші празькі видання, на думку Возняка, також є перекладеними Скориною. Він подає їх у хронологічному порядку. Мету Скорини Возняк розглядає як потрійне завдання: моральне, релігійне й освітнє. Останнє виокремлюється особливо – для «научения седми наук вызволенных» [2, с. 8], а також законів і прав, якими люди мають керуватися на землі. На думку дослідника, «Біблією хотів заступити Скорина поширені в українських і білоруських землях наприкінці XV в. та з початком XVI чеські й польські переклади повістей: Олександрії та про Троя» [2, с. 9].

Щодо віленських видань Скорини, Возняк, як і інші тодішні дослідники, вважав датою виходу «Малої подорожної книжки» 1525 р., як і Апостола, або навіть роком пізніше. Він достатньо повно, хоча й своєрідно, розкрив склад «Малої подорожної книжки» і справедливо додав: «і досі невіднайдена пасхалія» [2, с. 9].

Окремо Возняк зупиняється на патріотизмі Скорини, наводячи цитати з його передмов; називає приклади наслідування видань Скорини: «несвільський Катехизм з 1562 р., Євангеліє Тяпинського, віленські і острозькі видання» [2, с. 10].

Значну увагу дослідник приділив українським спискам з видань Скорини. Він назває копію скоринської Псалтирі 1543 р. з українськими елементами, яку зробив Партен (Парфен) з кобринського й пинського староства; список Василя Жугаєва з Ярослава в Галичині з 1568 р., де в усіх заголовках, передмовах і післямовах ім'я Скорини замінено

іменем Жугаєва; тернопільський список Біблії з 1569 р. «худого чоловіка на імя Луки»; списки «писарчика» Дмитра з Зінькова (в Летичівському повіті над рікою Ушкою, вказує Возняк) та священника Івана «з неславною градо Маначина» [2, с. 10]. Він наводить склад рукописів, вказує місцезнаходження деяких з них і згадки про інші копії.

У хрестоматії для середніх шкіл «Старе українське письменство», що вийшла роком пізніше [3, с. 216], М. Возняк коротко розповідає про Скорину, його діяльність, наголошуючи на тому, поперше, що у Вільні той «заложив свою друкарню», а по-друге, що Біблія Скорини розповсюджувалася в українських землях не тільки в празьких і віленських виданнях, але й в українських «відписах».

23 жовтня 1921 р. в Українському Вільному університеті в Празі професор О. Колесса виголосив промову «Погляд на історію українсько-чеських взаємин від X до XX в.». Переклад Біблії Ф. Скорини він назвав українсько-білоруським. Колоритна діаспорна мова О. Колесси так передає особливості цього видання: «За підклад послужила йому поруч церковно-слов'янських текстів чеська Біблія з року 1506. В мові Біблії Скорини бачимо чимало чехізмів. Зверхнє викінчення і прикрашення сеї замітної книги свідчить про високий рівень чеської друкарської вмілості» [7, с. 6]. Дослідник відзначає великий вплив обох видань на українські й білоруські переклади Святого Письма в XVI ст., особливо на Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. Чеські впливи мали місце, на його думку, й на Євангеліє В. Тяпинського 1570 р., на рукописи, створені за книгами Скорини: Василя Жугаєвича з Ярославля 1568 р., Дмитра з Зінькова з 1575 р. і Тернопільського списку 1596 р. (він помилково назвав ці тексти Євангеліями), а також на Житомирське Євангеліє 1571 р., переписане начебто з Пересопницького.

Усі названі публікації опосередковано стосувалися Скорини. Одна з перших статей дослідників з діаспори, що спеціально присвячена Ф. Скорині, належить О. Яремченку – «Др. Франциск-Георгій Скорина, його життя та літературна і видавничая діяльність» [13]. Автор наводить в основному відомі факти, однак є в статті і його власні припущення, наприклад, щодо імені майбутнього видавця. У той час науковці дискутували – як насправді звали Скорину: Франциск чи Георгій, і до якої конфесії він належав. Яремченко подає такі міркування: «В ті часи православне панство, а слідом за ним і купецтво, почало давати іноді своїм дітям за прикладом католиків два імені при хрещенні. Таким чином ім'я Франциск ще не означає ні приналежності

д-ра Скорини до католицької віри, ні до польської народності» [13, с. 253]. Більше того, Яремченко наголошував на приналежності діяльності Скорини до української культури, та навіть більше, не виключав можливості українського походження Скорини (!), «адже може бути українець, наприклад, з Петербурга, коли він там народився». Щоправда, далі автор все-таки погоджується, що Скорина належав обом народам – білоруському і українському, а видання його поширювались і в Білорусі, а «ще в більшій мірі на Волині, в Галичині і навіть далекій Угорській Україні» [13, с. 254]. Дослідник зазначає, що білоруси і українці тоді мали спільну «руську» літературну мову, яка постала з давньослов'янської і увібрала в себе значний домішок білоруських та литовських, а ще більше українських слів, і тому була, на переконання Яремченка, українською, хоч і вживалася у Великому князівстві Литовському як мова державна. Цю «руську», тобто українську, мову доктор Скорина, за словами Яремченка, значно відшліфував і наблизив до народної, а своїм перекладом Біблії заклав міцну основу для українського письменства. І коли б він знайшов талановитих послідовників, висловлював припущення дослідник, то його діяльність мала б епохальне значення, але «мертва слов'янщина знову взяла гору і треба було більш як три століття упертої праці, щоб у письменстві запанувала всевладно жива народна мова» [13, с. 254]. Яремченко подає розлогі цитати зі скорининського первістка – Псалтирі 1517 р., замінюючи слова оригіналу «руська», «руськими», на «українська», «українськими». Національні перебільшення Яремченка настільки очевидні, що навіть незручно перед білорусами чи литовцями, адже віленська друкарня Скорини була першою друкарнею на литовських землях.

Свого часу М. Грушевський доволі зверхньо відгукнувся про статтю О. Яремченка, назвавши її «популярна статейка» [5, с. 137]. Дійсно, деякі її фрагменти є не просто популярними, а навіть де-що міфічними. Наприклад, розповідь про знайомство Скорини з М. Лютером. Хоча автор і відмічає, що джерело сумнівне: «Спершу сей Франциск сподобався Лютерови, але потім Лютер переконався, що він небезпечний чорнокнижник, який перебуває коли не під впливом диявола, то в усякому разі під впливом католицьких єпископів. Настрашений сим відкриттям Лютер виїхав швидше з Вітенберга і прохав міський магістрат заарештувати його, як небезпечну людину. Але той Франциск зумів вийти сухим із води і був випущений на волю» [13, с. 254]. Однак, головним тут є висновок, який ро-

бить О. Яремченко: це оповідання свідчить, що постать Скорини тоді була помітною «на європейському виднокрузі, коли його ім'я поставили рядом з іменем Лютера» [13, с. 254].

Дослідник точно вказує дати виходу біблійних книг і їхній обсяг, дає високу оцінку якості видань: «свою Біблію Скорина видав так артистично, що ні одно з попередніх слов'янських видань не може дорівнюватись їй красою шрифту і заставок, і що вона викликала наслідування навіть серед німців (Тюбенгенські видання)» [13, с. 254]. Щодо протографів, які використовувалися Скориною для перекладу, новими, порівняно з іншими публікаціями, є «біблійні коментарії Миколи Лірана» [13, с. 255]. Яремченко вважав Скорину попередником П. Куліша щодо перекладу Біблії, адже останній виконав це завдання лише в другій половині XIX століття» [13, с. 256], а у кінці статті автор називає П. Куліша «другий Скорина» [13, с. 259].

О. Яремченко привертає увагу до гравюри «фігура св. Тройці з трьома обличчями (цілком український мотив!)», що вирізняється примітивним і «мало артистичним» виконанням серед усіх інших майстерно виконаних гравюр. Дослідник чомусь вважав, що саме вона є роботою Скорини [13, с. 257]. На переконання автора, Скорині належать також силабічні вірші, «розкидані по цілій Біблії – не зовсім вдалі своєю технікою, але цікаві як проба писання українських віршів ще на початку XVI віка» [13, с. 254]. Він зазначив, що зберігся список, зроблений з повного скорининського перекладу Біблії (?), проте не вказав, який саме список має на увазі, і де він зберігається.

Цікавим є спостереження Яремченка щодо віленських видань Скорини. Автор вважав, що частину шрифтів видавець перевіз із Праги, а частину, мабуть, виготовив на місці, бо віленські видання у 8-у і 12-у долю аркуша вимагали менших літер, ніж празькі видання в 4-у долю аркуша.

У статті О. Яремченка є також вільно викладені перекази про відомі за архівними документами судові процеси, які стосувалися Скорини.

1924 р. по всіх українських землях широко святкувалося 350-річчя українського друкарства (1574–1924). Львівський журнал «Стара Україна» підготував ювілейний випуск до цієї дати. Безперечно, не обійшлося без згадки про Франциска Скорину, хоча номер було присвячено Івану Федоровичу. І. Свенціцький [11], М. Голубець [4] у своїх публікаціях просто подали Скорину серед слов'янських першодрукарів. А ось І. Огієнко у своїй статті [8, с. 21] наголосив, посилаючись на

власну публікацію «Перший руський друкар і гуманіст – Франциск Скорина» у № 12–13 берлінського тижневика «Літопис» за 1924 р., що через 25 років після діяльності Фіоля східнослов'янське друкарство відновив білорус, «дід нашого друкарства» Георгій (Франциск) Скорина. Слід додати, що про Скорину йдеться і в статті І. Огієнка «Друкарська трійця – Фіоль, Скорина і Хведорович», опублікованій у № 14–15 цього ж «Літопису». У бібліографічному нарисі про І. Федоровича, підготовленому теж І. Огієнком і розміщеному в кінці названого ювілейного випуску «Старої України», зустрічаємо такий коментар стосовно замітки В. Качановського «По поводу юбилея первого русского печатника Ивана Федорова» в «Вестнике Европы» за 1884 р., кн. 3, с. 413–419: «Автор справедливо підніс думку, що тільки Фр. Скорина з Полоцька може зватися «первопечатником русским», а його віленська друкарня, що р. 1525-го випустила «Апостола» – першою друкарнею на «руській» землі» (с. 64).

Найбільш популярною з історико-книгознавчих досліджень української діаспори була, безперечно, «Історія українського друкарства» І. Огієнка, видана у Львові 1925 р. накладом Наукового товариства імені Шевченка, де Ф. Скорині присвячено окремий параграф [9, с. 15–19]. Огієнко виклав біографію Скорини. Причому і достовірні, і недоведені факти із його життя подано однаково переконливо. Наприклад, автор книги впевнено називає цей підрозділ «Перший «руський» друкар», хоча навряд чи Скорина сам друкував – скоріше був перекладачем, видавцем у сьогоднішньому розумінні, організатором видавничого процесу: неодноразово сам вказував, що «повелів тиснути»; родину, в якій народився Скорина, названо міщанською купецькою православною родиною, хоча ім'я Франциск давало підстави деяким дослідникам вважати його католиком, та й знання латини, на якій велася освіта в Краківському університеті, треба було засвоїти ще до вступу; причина, через яку Скорина не міг отримати в Кракові ступінь доктора медичних наук, за Огієнком, – там медицина «зле викладалася»; насправді, як було встановлено ще А. Вахняніним [1], до 1527 р. у Кракові не видавали диплома доктора медицини.

Дуже доступно, фактично розмовною мовою, І. Огієнко викладає основні події, пов'язані з друкуванням біблійних книг. Увагу автор акцентує на дуже важливих моментах, зокрема щодо «руської» мови, спільної тоді для українців і білорусів; щодо друкування, адже слов'яни тільки розпочинали друкарську справу. Для Огієнка лишалося нез'ясо-

ваним питання, де Скорина взяв потрібні списки Святого Письма: він пише, що той «вертається до дому», «добув потрібні рукописи і поїхав до Чехії», у той час, як більшість дослідників відзначають вплив чеської Біблії 1506 р., взагалі вплив чеської мови на тексти видань Скорини. Матеріально допомагали йому в Празі начебто віленські міщани, а не празькі; друкарню Скорини Огієнко називає власною, обладнання для якої він начебто замовив у найкращих німецьких майстрів, хоча джерел цієї інформації не називає. Водночас автор абсолютно точно вказує кількість випущених у Празі видань. Вчений дав високу оцінку художній та поліграфічній якості видань, відзначив, що цим друкам наслідували навіть у Німеччині, хоча прикладів цьому не наводить.

Причин припинення Скориною діяльності в Празі і поновлення її у Вільні Огієнко не знав, власне, і сьогодні вони достеменно невідомі. Він вважав, що Скорина перевіз обладнання з Праги, і неодноразово називав його друкарем [9, с. 16]. Окрім високої оцінки друків Скорини, їхнього впливу на наступні кириличні стародруки XVI ст., Огієнко наводить, як і в інших розділах своєї книги, список публікацій з даної теми [9, с. 16–19], які й понині з вдячністю використовують дослідники.

До 350-річчя українського друкарства у Львові була видана «замислом, трудом і заходами Іларіона Свенціцького», як зазначено на титулі, фундаментальна його праця «Початки книгопечатання на землях України» [12]. Свенціцький називає цікаву дату початку підготовчого періоду видання книжок Скориною – «десь після 1510 р. до перекладу, заготовлення слов'янських черенок, складу і друку «всеї біблії рускаго язика» [12, с. 15]. Зазвичай, знаючи точну дату виходу Псалтиря – першої книги Скорини – 6 серпня 1517 р., дослідники писали, що близько 1517 р. він оселився у Празі і готувався до друку. Зрозуміло, що підготовча робота мала займати значно більше часу – йдеться ж не про переписування існуючого тексту Біблії, хоча й це тривало тоді досить довго, роками, а по-перше, про переклад Святого Письма з латинської мови на слов'янську, та ще й не на мертву церковнослов'янську, а так, щоб було зрозуміло тогочасним читачам, а для цього і переклад треба було редагувати, щоб не спотворити канонічний текст і пояснити незрозумілі слова, адже текст Старого Завіту, написаний за тисячоліття до того, та ще й іншим народом, з іншим світосприйняттям, був далеким вже й на початку XVI ст. для європейців, у т. ч. для слов'ян. По-друге, нічого невідомо про обладнання друкарні – потрібен був

не лише ручний верстат (а можливо, і не один, бо задумано було щомісяця видавати по одній книзі Біблії – темпи, неймовірні для початкового періоду друкарства); потрібні були запаси шрифтів, щоб одночасно складати набір кількох книг; потрібно було різати на дереві гравірувальні дошки для заставок, ініціалів, кінцівок, самих гравюр у тексті, титульних аркушів, рамок; необхідно було запастися великими обсягами паперу для забезпечення тиражу, фарбою і т. п. Але чому 1510 р., адже було відомо, що у 1512-му Скорина в Падуанському університеті (Італія) отримав диплом доктора медицини. Подорож не одного дня і навіть місяця, та й готуватися до іспиту для підтвердження своїх знань з медицини потрібно було серйозно і довго.

Отже дата, вказана І. Свенціцьким, є гіпотетичною, не підтвердженою, але все-таки науково вона більш достовірна, ніж та, яку найчастіше називають початковою у видавничій діяльності Ф. Скорини. Вчений наголосив на ідеї, «яка заняла Скорину настільки, що він видав у Празі 22 біблійські книги на протяжці 1517–1519 рр. і Псалтирю, а після повороту до вітчизни – 1525 р. ... Апостол і Малу подорожню книжницю» [12, с. 16] – «служити виданими книгами Богу на почесь, а людови на добре повчєння» (вільний переклад уривку з титульного аркуша «Біблії руської» Скорини). Дослідник також відмітив, що «на областях українського народу – особливо на Покарпаттю і Подністрів'ю, на Волині» Біблія Скорини стала зразком до нового «людового» напрямку в церковно-повчальному письменстві. Свідками цього, писав він, є перекладені на просту мову євангельські тексти в Учительних Євангеліях і низка спроб перекласти простою мовою Четвероєвангелія. І саме видання Біблії Скорини було дуже шанованим, доказом чого, на думку Свенціцького, є примірники Національного Музею у Львові, доповнені рукописом другої половини XVI ст. [12, с. 16]. В альбомній частині видання Свенціцького подано копії двох сторінок Віленського Псалтиря та ініціали з празьких видань Біблії.

Празьким виданням Ф. Скорини присвячена стаття П. Зленка в празькому журналі «Книголюб» [6], що є витягом з доповіді, виголошеній ним на засіданні Українського товариства прихильників книги 14-го квітня 1927 р., як це вказано в публікації. Автор зазначив, що з філологічного боку видання Скорини вивчені краще, ніж з боку бібліологічного, тобто книгознавчого. Саме під цим кутом зору він розглянув ці видання і відзначив таке [6, с. 11–12]:

1. Бібліофільська дбайливість виконання видань, недарма вони зажили слави слов'янських «ельзевірів».

2. Скорина робив переклади Біблії для «руського народу», розуміючи під цим і широкі українські маси «литовсько-української» держави. «На Московщині книги Скорини не мали поширення, бо були заборонені за явно помітний на них вплив католицько-протестантського Заходу».

3. Книги Скорини органічно пов'язані з українськими літературними пам'ятками XV ст., а їх шрифтам пізніше наслідували інші українські друкарні (щоправда, як приклад, автор навів видання білоруських друкарень).

П. Зленко назвав кількість празьких видань Скорини (23) і вказав їх загальний обсяг – 1094 аркуші або 2188 сторінок. Вражаюча цифра, якщо врахувати, що йдеться всього про два з половиною роки у початковий період друкарства. Дослідник підкреслив чеський вплив на переклад Біблії, німецький – на оформлення видань, український – у правописі, кириличній нумерації аркушів, заставці, з якої починається Біблія. Водночас Зленко відзначив багато індивідуального, внесеного Скориною: замість однієї великого формату Біблії він випускає серію малоформатних – «малих», «портативних» книжок, очевидно доступніших для «простого люду»; він уникає дорогої ручної праці ілюмінаторів, виготовляючи друковані ініціали, причому не кольорові, «які були звичайні в Бібліях того часу» [6, с. 14]; ініціали оригінальні, як зауважує дослідник, зустрічаються двох видів: літерні з різними прикрасами, і фігурні – з різними фігурами людей, тварин, рослин, символів, виконані на спеціальне замовлення Скорини. Друк в один стовпець, тоді як усі чеські Біблії друкувалися в два стовпці. Шрифт у цих виданнях є складним явищем, наголошує автор, він різниться і за формою, і за розміром. Одні й ті ж літери зустрічаються в кількох видах. Цікавим є спостереження дослідника стосовно того, що церковнослов'янські літери «юси» тут не застосовуються, а сам шрифт близький до півуставного письма церковнослов'янських пам'яток України XV ст.

Важливим є порівняння друку книг Фіоля і Скорини, відзначення кращої якості видань останнього. Зленко наголошує на нез'ясованих питаннях – хто ж друкував книги по «повеленію избранного мужа в лікарських науках доктора Франциска Скоринина сына с Полоцка», хто був різб'ярем, яким був наклад видань, і навіть – які суми було витрачено. Дуже важливим є його зауваження, що у Празі, як не дивно, не збереглися примірники видань Скорини,

а єдиний примірник Книги Сирахова, виставлений у Народному музеї, був надісланий з Москви 1867 р. [6, с. 16]. Користуючись нагодою, Зленко подав повний опис цього примірника, вказавши навіть висоту літер, ініціалів. Окрему увагу він приділив описові рубрик, а також герба Скорини. Щодо паперу видань, вказує вчений, він не є однаковим: аркуш 5-й надрукований на тоншому папері з водяними знаками у вигляді п'яти рівнобіжних ліній, між 2-ю і 3-ю – подібність літери К. Усі інші аркуші – на щільнішому папері без водяних знаків.

Остання праця вчених української діаспори означеного періоду, яку неможливо оминати, – це фундаментальне дослідження І. Огієнка «Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський Апостол» [10]. Праця настільки ґрунтовна, що у звичайній статті неможливо повноцінно розкрити її значення для вивчення історії української мови. З огляду на обрану тему, ми зробимо своєрідну вибірку з тексту стосовно книг Франциска Скорини.

На переконання І. Огієнка, ідею перекладу Скорина запозичив у «релігійних сектантів», найшвидше – у гуситів, хоча вже тоді ця ідея була загальнопоширеною. А ось реалізація ідеї була в нього цілком православною. «Ідея св. Письма живою мовою, – писав І. Огієнко, – була у передових людей XV–XVI віків постільки дозрілою, що за неї вхопилися тоді представники всіх вір» [10, с. 57]. Водночас вчений стверджував, що думки Скорини не були самостійними – він перейняв їх на Заході та в Чехії, «де вони тоді не тільки носилися в повітрі, але й реалізувалися» [10, с. 129]. Дослідник стверджував, що вже в XV ст. були спроби виголошувати проповіді народною мовою, і саме це підготувало той ґрунт, на якому Франциск Скорина видав Біблію живою, близькою народів мовою [10, с. 91]. Говорячи про незрозумілість, занепад церковнослов'янської мови в XVI ст., Огієнко наводить для підтвердження цитату з видання Скорини – «неразумніи простымъ людемъ» [10, с. 93]. Взагалі він кілька разів залучав цитати Скорини для доведення певних тез. Наприклад, коли пояснював т. зв. глоси – пояснення незрозумілих слів «на маргінесах книг св. Письма» [10, с. 162] – навів цитату Скорини з Псалтиря 1525 р.: «Также положилъ єсми на боцехъ некотории слова для людей простыхъ, не рушаючи самое псалтыри ни в чемъ же» [10, с. 163].

Огієнко довів, що перекладач Крехівського Апостола користувався виданням Апостола Скорини 1525 р., про що той залишив свої замітки на 263-й і 274-й сторінках рукопису. На думку дослідника, це

свідчить про критичне ставлення перекладача до польського оригіналу: він користувався не тільки ним, але й всіма доступними джерелами [10, с. 173].

Заслуговує на увагу теза І. Огієнка про те, що нова літературна мова XVI ст. офіційно називалася тоді мовою «руською», під такою назвою вона відома і в Литовських Статутах. Це стародавня назва, писав він, «що належала перше переважно тільки Київщині (Русь), але українці здолали прищепити її в Литовській державі всім православним східнослов'янським племенам. В тодішній літературі, звичайно, панувала лише ця українська назва, яку прийняв для себе також і білоруський народ; напр. Фр. Скорина мову своїх перекладів постійно зве лише «руською» [10, с. 227]. Вчений зауважив, що досі не було докладного аналізу ані правопису, ані граматики «руської» мови. Вже в давнину, стверджував він, почали плутати назву цієї мови: «українці постійно звали її «руською», але, напр., на Москві цю мову часто звано «литовською» або й «білорусською». Науково не вивчена, мова ця робила враження якоїсь штучної мови, чому ще О. Бодяньський писав, напр., про мову видань Скорини, що нею «никто никогда не говорил и не говорит», бо вона виявляє «самую отвратительную смесь, какую только можно себе представить и какая когда-либо существовала на Руси» [10, с. 235]. Звичайно, погодитися з таким висновком І. Огієнко не міг. На його переконання, це суб'єктивний погляд, який виник у Бодяньського через незнання цієї мови та її історії.

Безумовно, наш нарис не є вичерпно повним, проте і він свідчить про існування в українській діаспорі 1920-х рр. досить різноманітних за видом публікацій (статті в журналах, розділи в підручниках чи монографіях), за стилем викладу (науковий чи популярний) інформації про Франциска Скорину. Деякі з них вирізняються не завжди обґрунтованими прагненнями «українізувати» Ф. Скорину. І все-таки виокремлені вище публікації зіграли свого часу певну роль у дослідженні історії книги та книговидавництва, мали відповідний розголос і читацьку аудиторію, вплинули на подальший розвиток історико-книгознавчих, українознавчих, мовознавчих досліджень.

Список використаних джерел

1. Вахнянин А. О докторі Францішаку Скорині і его літературній діяльності. – Львів, 1879. – С. 18–19.
2. Возняк М. Історія української літератури. Т. II : віки XVI–XVIII. Перша частина. – Львів, 1921. – 416 с.
3. Возняк М. Старе українське письменство : вибір для середніх шкіл. – Львів, 1922. – 512 с.
4. Голубець М. Графіка друків Івана Федоровича // Стара Ук-

раїна : часопис історії і культури. – Львів, 1924. – II–V. – С. 42.

5. *Грушевський М. С.* Історія української літератури. – Київ, 1927. – Т. 5. – Кн. 1. – 232 с.

6. *Зленко П.* Празькі видання Скорини // Книголюб. – Прага. – 1927. – Кн. 2. – С. 11–20.

7. *Колесса О.* Погляд на історію українсько-чеських взаємин від Х до XX в. : промова, виголошена на Святочній інавгурації Українського В. університету в Празі дня 23 жовтня 1921. – Прага, 1924. – 16 с.

8. *Огієнко І.* Іван Хведорович, фундатор постійного друкарства на Україні. Життя і діяльність // *Стара Україна : часопис історії і культури.* – Львів, 1924. – II–V. – С. 21–34.

9. *Огієнко І.* Історія українського друкарства. Т. 1 : Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII вв. – Львів, 1925. – 418 с.

10. *Огієнко І.* Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський Апостол. Т. 1. – Варшава, 1930. – 520 с. (Студії до української граматики. Кн. VII).

11. *Свенціцький І.* Памяти першого друкаря України // *Стара Україна : часопис історії і культури.* – Львів, 1924. – II–V. – С. 20.

12. *Свенціцький І.* Початки книгопечатання на землях України : в пам'ять 350-ліття першої друкованої книжки на Україні у Львові 1573–4 р. із 560 зразками друку і прикрас давньої книги України замислом, трудом і заходами Іларіона Свенціцького, накладом Наукової фундації Галицького митрополита Андрея Шептицького ЧСВВ. «Національний музей» у Львові. – Жовква, 1924. – XXII с., [1], 86 с., [1], [498] арк. іл.

13. *Яремченко О.* Др. Франціск-Георгій Скорина, його життя та літературна і видавнича діяльність // *Літературно-науковий вісник.* – Львів, 1923. – Річник XXII. – Т. LXXXI. – Кн. XI. – С. 253–259.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2017 р.

Halyna Kovalchuk,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of Bibliological Institute of Vernadsky National Library of Ukraine

FRANCYSK SKORYNA IN PUBLICATIONS OF UKRAINIAN DIASPORA SCIENTISTS OF 1920-es

The article makes an attempt to bring back to scientific discourse hardly known in Skaryna historiography studies of foreign Ukrainian researchers of 1920-es, dedicated to Francysk Skoryna and his editions. The publications of M. Vozniak, O. Kolessa, O. Yaremchenko, I. Ohienko, I. Svetsitskyi, and P. Zlenko are analyzed.

К е у о р д с: Ukrainian diaspora 1920-es, translation of the Bible, F. Skoryna, M. Vozniak, O. Kolessa, O. Yaremchenko, I. Ohienko, I. Svetsitskyi, P. Zlenko.

УДК 027.021.(477-25):090.1(092)Скорина

Наталія Бондар,

канд. іст. наук, зав. відділу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Ірина Ціборовська-Римарович,

канд. іст. наук, старш. наук. співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

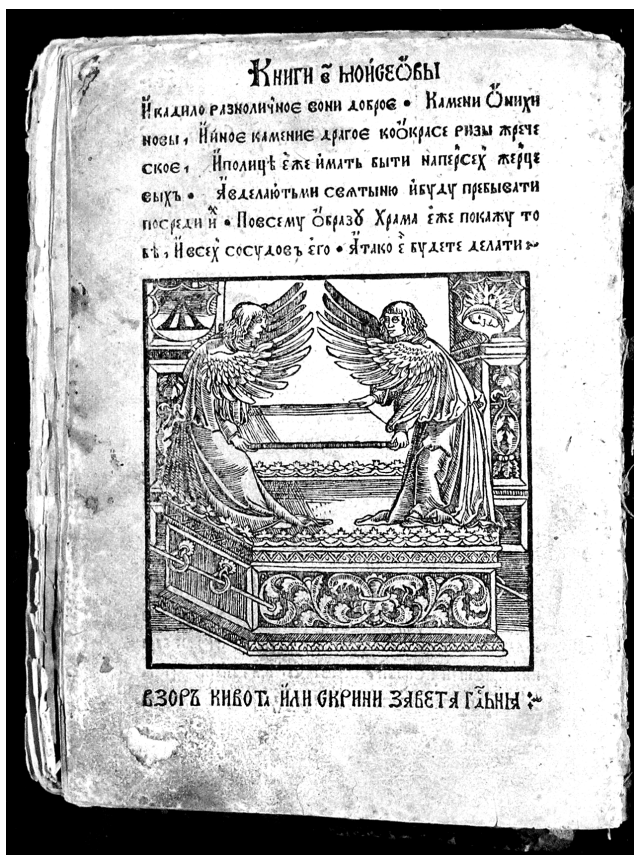
Скориніана Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

У статті аналізуються друковані і писемні пам'ятки, пов'язані з діяльністю та ім'ям видатного білоруського просвітителя, друкаря Франциска Скорини, які зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Особливу увагу приділено рецепції доробку Ф. Скорини українським читачем XVI ст.

К л ю ч о в і с л о в а: стародруки, писемні пам'ятки, Ф. Скорина, празькі видання книг Біблії, Псалтиря, скоринознавчі студії.

Урочисте відзначення світовою книгознавчою спільнотою 500-річчя випуску празьких видань Ф. Скорини є віховою історико-культурною подією і для України. Як відомо, у 1517 р. у Празі білорус, уродженець Полоцька, доктор медицини Ф. Скорина надрукував Псалтир, а впродовж 1517–1519 рр. ще 23 книги Старого Завіту у вигляді 19 випусків. Ключовою особливістю видань Ф. Скорини стала їх зорієнтованість на читання широким загалом, – зручний у використанні портативний формат видання, друк біблійного тексту части-

нами, окремими випусками невеликого обсягу, поєднання високої якості поліграфії, художньої естетичності та доступності, а також переклад біблійних книг на «просту», або на білорусько-українську мову, з метою адаптації Святого Письма для кращого розуміння та активного читання. Видавець розраховував на розповсюдження книг, у першу чергу, в середовищі православних Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, у т. ч. на українських етнічних землях. Адже, як свідчать джерела, видання Ф. Скорини тут активно читалися,

Гравюра «Взор ківота або скрини Завіту Господнього».
Книга Вихід (Прага, 1519)

переписувалися та вивчалися. Саме з українських територій походить найбільша кількість рукописних текстів друкованої спадщини Ф. Скорини, зокрема, й ті книги Біблії, що не вийшли друком. Цей факт дає підстави для припущення щодо перебування Ф. Скорини на українських землях, зокрема, у Львові або у Кременці [7, с. 101–103].

На сьогодні празькі видання окремих книг Біблії, Псалтиря представлені в Україні у бібліотеках та музеях Києва, Львова, Одеси, Ужгорода [8, с. 37–48]. У фонді найбільшої вітчизняної книгозбірні – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі НБУВ) – зберігається дев'ять окремих книг Біблії Ф. Скорини, оформлених у два збірники-конволюти. У складі одного з них (збірка відділу стародруків та рідкісних видань) об'єднано п'ять книг П'ятикнижжя Моїсеєвого 1519 р. – Книги Буття, Вихід, Левит, Числа, Повторення Закону. У складі другого конволюту переплетено разом чотири книги Біблії – Ісуса Сірахова 1517 р., Приповістей царя Соломона 1517 р., Премудрості Божої 1518 р. та Юдиф 1519 р.

Всі книги Біблії 1517–1519 рр. попримірниково описані у друкованому каталозі видань Ф. Скорини з фондів НБУВ. Їх опис безпосередньо викона-

но І. О. Ціборовською-Римарович [9]. Ініціатором створення каталогу виступив відомий російський книгознавець, активний дослідник доробку Ф. Скорини – Ю. А. Лабинцев, який на той час плідно співпрацював з НБУВ. Вірогідно, що цей каталог й досі залишається єдиним спеціальним каталогом із попримірниковим описом книг Ф. Скорини однієї збірки, виданим у вигляді окремого видання. Він доступний для вивчення і в електронній формі, як і всі наукові публікації відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ.

На сучасному етапі розвитку цифрових технологій та ресурсів дослідники можуть безпосередньо ознайомитися та попрацювати з повнотекстовими копіями книг Ф. Скорини на порталі НБУВ у складі «Цифрової бібліотеки історико-культурної спадщини» [2; 3], що є вагомим внеском української сторони в міжнародну електронну Скориніану.

Перший із конволютів збірки НБУВ включає п'ять книг скорининської Біблії без рукописних вставок. Він розпочинається Книгою Буття, що є формально першою книгою Старого Завіту. Саме у Книгу Буття Ф. Скорина вмістив загальний титульний аркуш до книг Святого Письма, а також програмну передмову до усього видання. На жаль, примірник НБУВ дефектний, він без початкових аркушів.

Конволют має численні покрайні записи, хронологічні рамки яких охоплюють XVI–XIX ст. В них подаються цікаві відомості про історичні події та відомих осіб, зокрема, про Хотинську битву, великого литовського гетьмана Яна Кароля Ходкевича (пом. 1621 р.), князя Самуїла Корецького (пом. 1622 р.) подільського воєводу Валента Олександра Калиновського (пом. 1620 р.), нотатки теологічного і побутового змісту. Відомі й імена його власників, що вказує на давнє побутування книги на Волині. У XIX ст. вона зберігалася в церкві села Козлин (тепер с. Рівненського району Рівненської обл.), згодом – у зібранні Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії та у Всеукраїнському музейному городку.

Другий конволют біблійних книг Ф. Скорини зберігається в Інституті рукопису НБУВ, у фонді П. М. Попова (ІР. НБУВ. ф. 285, № 6791). Павло Миколайович Попов (1890–1971) – відомий український літературознавець, історик книги та гравюри, славіст, етнолог, мовознавець, доктор філологічних наук, член-кореспондент АН УРСР. Збічник, до складу якого входять чотири книги Біблії Ф. Скорини та рукописні тексти, наприкінці XIX ст. перебував у збірці старожитностей Курської духовної семінарії. Вірогідно, раніше книга зберіга-

лася у бібліотеці Софронієвського Молченського Путивльського монастиря. П. М. Попов ще у 1915 р. розпочав вивчення оригінального збірника друкованих і рукописних текстів, у складі якого, крім чотирьох книг Біблії, представлено й комплекс давніх рукописів, серед яких «Бесіди на Євангеліє від Іоанна» Іоанна Златоуста, «Отпис на лист Іпатія Потєя», «Скарга нищих до Бога» та «Зерцало живота вічного». Цей збірник-конволют доволі давно введений у науковий обіг та відомий дослідникам. Найбільший інтерес серед внесених до його складу рукописів становить віршований твір «Скарга нищих до Бога» – яскрава самотутня пам'ятка української літератури початку XVII ст. Текст «Скарги» неодноразово публікувався [14, с. 71–88].

Привертає увагу наявність у рукописній частині збірника-конволюта твору, дотичного до стародруків, – копії полемічного «Отписа на лист Іпатія Потєя», виданого в Острозі близько 1598 р. Склад збірника, де до друкованих біблійних книг Ф. Скорини у перших десятиліттях XVII ст. були приєднані рукописні тексти Іоанна Златоуста, полемічні твори, яскраві сатиричні вірші, засвідчує сприйняття видань Ф. Скорини не як сакральної канонічної пам'ятки, а як частини тодішнього актуального інтелектуального читання.

Детальне вивчення примірників видань Ф. Скорини, рукописних текстів та матеріалів архіву П. М. Попова показало, що першим дослідником курсько-путивльського конволюту варто вважати саме його. П. М. Попов у кількох своїх роботах надзвичайно високо оцінив внесок Ф. Скорини у книговиданичу справу [10; 11]. Він планував видати текст віршованої «Скарги нищих до Бога», доповнивши його дослідженням мови пам'ятки, аналізом складових конволюта, вивченням змісту текстів та філіграней паперу.

Найбільш активне вивчення П. М. Поповим складу збірника припадає на 1918–1929 рр. У подальшому вчений змушений був полишити дослідження книгознавчої проблематики через ідеологічні обставини, щоб уникнути політичних репресій. Архівні матеріали засвідчують, що в останні роки життя П. М. Попов знову повернувся до вивчення пам'ятки – планував до свого 80-річчя у 1970 р. видати текст «Скарги нищих до Бога» та надрукувати велику статтю про неї у «Віснику Академії наук УРСР», про що свідчить запис, збережений у його архіві [1]. На жаль, вченому не вдалося реалізувати свій задум. Рукописні матеріали, пов'язані як з вивченням курсько-путивльського збірника-конволюта, так і з

дослідженнями історії давньої книги, зберігаються в архіві П. М. Попова (ІР НБУВ, ф. 285), і становлять окремих цікавий сигмент київської дослідницької Скориніани.

До скоринознавчих студій можна долучити й рукописний нотний Ірмологіон (ІР НБУВ, ф. І, № 5391) [6, с. 227–230, № 120], переписаний у Супрасльському Благовіщенському монастирі у 1596–1601 рр. «рукоделием Богдана Онисимовича, співака родом с Пинска», оскільки початковий аркуш цієї книги оформлений орнаментальною заставкою однієї з книг Біблії Ф. Скорини. Цей рукопис добре відомий дослідникам та ретельно досліджений [6, с. 228; 9, с. 28–29, 49; 15, с. 100–102].

Гравюра «Аарон у ризах».
Книга Вихід (Прага, 1519)

Обведена рамкою заставка Ірмологіону органічно вкомпонована у текст першої сторінки рукопису. На ній зображено символіку Ф. Скорини у вигляді сонця та півмісяця і геральдичні щити без зображень, які тримають два таємничі міфічні фавни. Це одна з чотирьох ренесансних заставок, використаних видавцем у празькій Біблії. Встановити, з якої саме біблійної книги Ф. Скорини вирізано заставку, поки не вдалося, оскільки ідентичні відбитки використані в книгах Ісуса Сірахова, Вихід, Царств, Пісні Пісень та Премудрості Бо-

жої. Можемо припустити, що заставку було вирізано з книги, яка вийшла з ужитку до кінця XVI ст. внаслідок зачитування, і це дало привід використати хоча б її орнаментику. Заставку свідомо наклеїли безпосередньо при написанні рукопису, що свідчить про наявність у тодішній збірці Супрасльського монастиря зачитаного примірника біблійної книги, яка містила вказану заставку.

Згідно з пограничними записами, рукописний Ірмологій в кінці XVII – на початку XVIII ст. опинився у Києво-Печерській лаврі у збірці Ближніх Печер преподобного Антонія. Використання ренесансної заставки Ф. Скорини в Ірмології яскраво засвідчує актуальність сприйняття художньої декоративної стилістики Ф. Скорини у монастирському книжному православному середовищі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої.

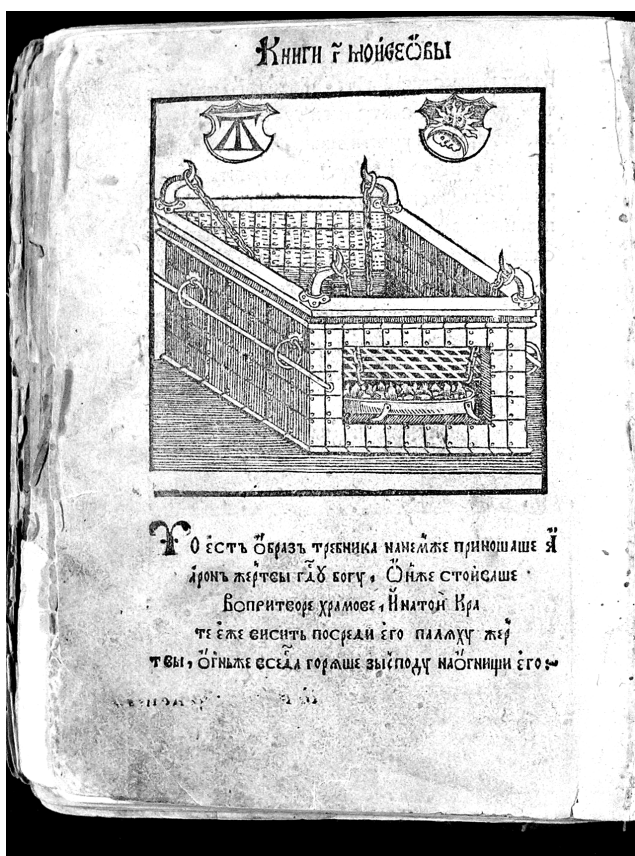
Яскраву сторінку Скориніани НБУВ становлять і рукописні книги, скопійовані з друкованих скорининських видань. На жаль, у бібліотечній збірці немає рукописних копій книг Біблії. Однак представлені дві рукописні книги Апостола, або «Діань і послань апостольських». Обидві переписані з вільнюського видання Апостола Ф. Скорини 1525 р. Ці рукописні пам'ятки відомі дослідникам

і відображені у каталогах. Перший з рукописів – це так званий Радивилівський Апостол 1568 р. (ІР НБУВ, ф. 28, № 766) [6, с. 51–54, № 12]. На думку книгознавців, зокрема Є. Л. Немировського [12, с. 467], це найбільш рання відома рукописна копія вільнюського Апостола Ф. Скорини.

Радивилівський Апостол – рукопис великого обсягу форматом у двійку. Нагадаємо, що вільнюський Апостол Ф. Скорини був надрукований маленьким портативним форматом у вісімку. Однак переписані з видання копії мають великий формат у двійку. Рукописний Радивилівський Апостол зберігся без початкових та кінцевих аркушів, однак із вихідними відомостями про час та місце переписування. На аркуші 395, у післямові, міститься згадка про те, що книга «мною Францишком на рускій языкъ выложенная». Післямовні тексти також скопійовані з Апостола Ф. Скорини, однак видозмінені з урахуванням реалій 1568 р. тогочасними переписувачами. Зокрема, вказано на виготовлення книги «в місті Радзивилове, выписана за накладом его милость пана Ивана Патрикеея Курозвонского подкоморего повиту Кременецкого». З післямовних записів також дізнаємося, що книга «свершися в дому... в шляхетного пана Семиона Борщовского». Радивилів (нині райцентр Рівненської області) – маєток роду Радзивілів, представники якого опікувалися книжковими справами.

Привертає увагу самотутній і певною мірою архаїчний стиль оформлення цього Апостола, що тяжіє до рукописних книг ранішого часу. Художньо-стилістично Радивилівський Апостол 1568 р. не наслідує скорининський друк 1525 р. Незвичний по структурі і використаний для створення рукопису папір, цупкий, сильно пожовклий, промаслений, позначений філігранню Кабан, можливо, призначений спеціально для рукописних книг. Апостол надійшов до бібліотечної збірки у 1937 р. з Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка.

Ще один Апостол було переписано з друкованого видання Ф. Скорини пізніше, у 1599 р. у Четвертні (ІР НБУВ, ф. 1, № 7462) [6, с. 57–59, № 15]. З урахуванням місця створення цієї рукописної пам'ятки і за аналогією з іншими рукописами логічно було б назвати її Четвертинським Апостолом. Вихідні відомості надають інформацію про те, що книга переписана у маєтку князя Януша Збарзького, брацлавського і пінського воєводи «через... Федора Черемского на тот час писара в Четвертні». До фондів НБУВ примірник надійшов із Українського державного музею (колишнього Київського художньо-промислового музею) у 1937 р. внаслідок компанії з перероз-

Гравюра «Образ требника».
Книга Вихід (Прага, 1519)

поділу книжкових пам'яток між бібліотеками і музеями. Згаданий власник маєтку Я. Збаразький дотримувався протестантських позицій і був прибічником кальвінізму. Четвертня – тоді містечко у Волинському воєводстві, тепер – село у Маневицькому районі Волинської області. Цей рукопис, порівняно з попереднім, менш архаїчний і за шрифтом, і за оформленням. Він художньо зовсім не відтворює стилістику видань Ф. Скорини. Переписування тексту Апостола в українських теренах наприкінці 1599 р. засвідчує ще не втрачену актуальність скорининського тексту Апостола у середовищі освіченої еліти Волині через 80 років після друкування книги.

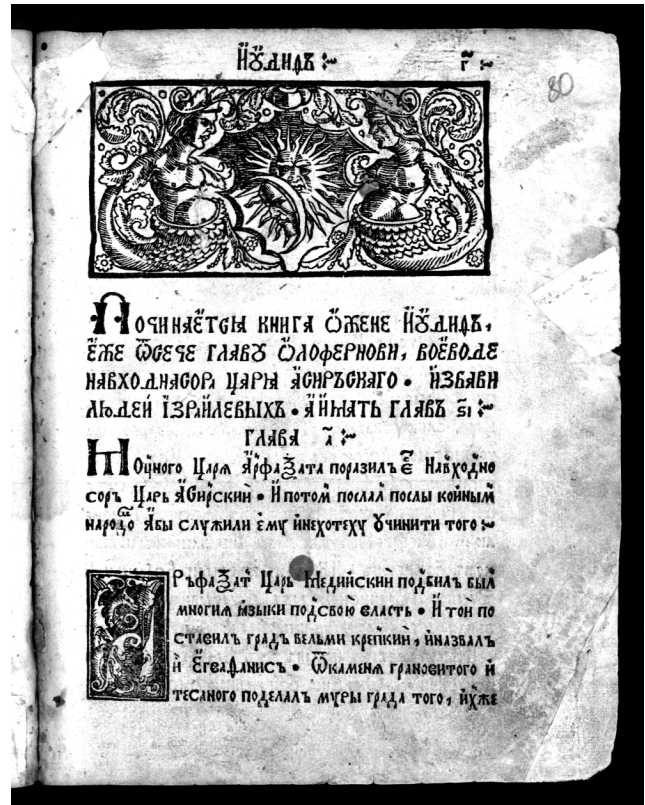
На відміну від примірників друківаних видань Ф. Скорини, рукописні копії суттєво менш вивчені. Мало досліджене й середовище, в якому вони переписувалися і побутували, і тут можливі нові знахідки.

Безперечно, дослідницьку Скориніану формують і заходи, присвячені визначному видавцю, просвітнику Ф. Скорині, які проводяться бібліотекою, а також скоринознавчі публікації фахівців НБУВ, де розглядаються різні аспекти діяльності та видань Ф. Скорини; рецепція його творів, увага до доробку Ф. Скорини українських вчених [10; 11], особливості його видань та їх примірників [5, с. 21–26], характеристики паперу [4, с. 41–46].

До скорининських заходів можна долучити й презентацію книг факсимільного перевидання творів Ф. Скорини, яка здійснюється білоруською стороною з 2013 р. Одна з них була проведена директором Національної бібліотеки Білорусі Р. С. Мотульським у стінах НБУВ у травні 2016 р.

24 травня 2017 р. в рамках щорічної міжнародної наукової конференції «Слов'янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень» відбувся круглий стіл «Людем посполитым к доброду научению», приурочений до 500-річчя виходу Біблії Ф. Скорини, де ґрунтовно обговорювалися питання вивчення біографії та видавничого доробку визначного видавця, біблієзнавчих, текстологічних, бібліографічних студій, діяльності його послідовників, особливостей видань та примірників стародруків. Щойно вийшов друком збірник матеріалів наукової конференції, який умістив тези виголошених доповідей [13].

До 500-річного ювілею книговидавничої діяльності Ф. Скорини в стінах НБУВ цього року було відкрито дві виставки. Одна – присвячена становленню білоруського книгодрукування, діяла у виставковому приміщенні центрального корпусу. В її експозиції було представлено історію книги Біло-

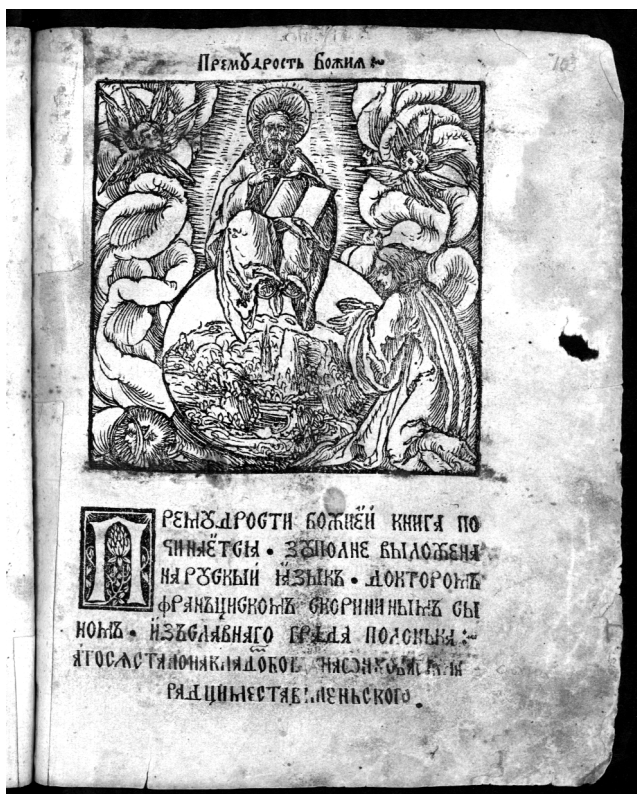
Початкова сторінка Книги Юдиф
(Прага, 1519)

русі в дослідженнях та публікаціях XIX–XXI ст. Друга – пройшла у відділі стародруків та рідкісних видань, де фахівцям були представлені найцінніші пам'ятки: оригінальні видання окремих книг Біблії Ф. Скорини у двох конволютах, рукописні копії Апостолів 1568 та 1599 рр., а також найвідоміші сучасні скоринознавчі дослідження, енциклопедичні видання, монографії та збірники праць, бібліографічні каталоги стародруків.

Оскільки урочистості з відзначення 500-річчя книговидавничої діяльності Ф. Скорини у Празі і Вільнюсі триватимуть до 2025 р., активне вивчення його доробку та святкування ювілейних дат сприятимуть появі нових досліджень, а можливо, й нових цікавих відкриттів у скоринознавчій галузі, поповненню бібліотечних фондів новими публікаціями, проведенню різних наукових заходів, оскільки видання Ф. Скорини без перебільшення важливі для української спільноти, для осягнення нашої давньої культурної спадщини.

Так, у червні 2017 р. побачить світ збірник статей «Франциск Скорина: личность, деятельность, современные образы», в якому будуть представлені і публікації співробітників Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Фахівці НБУВ планують долучитися і до участі

Титульний аркуш. Гравюра «Благословіння».
Книга Премудрості Божої (Прага, 1518)

у Міжнародному конгресі «500 років білоруського книгодрукування», який проходитиме у Мінську 14–15 вересня 2017 р. в Національній бібліотеці Білорусі.

Список використаних джерел

1. ІР НБУВ, ф. 285, № 278. Попов П. М. «Скарга нищих до Бога» – віршований публіцистичний твір кінця XVI – початку XVII ст. Дослідження і текст.
2. Книги Буття, Вихід, Левит, Числа, Повторення Закону. Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/00000072.pdf.
3. Книги Ісуса Сірахова, Приповістей царя Соломона, Премудрості Божої, Юдиф. Режим доступу : <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001450>
4. Бондар Н. П. Особенности бумаги пражских изданий Франциска Скорины / Н. П. Бондар // Современные проблемы книжной культуры : основные тенденции и перспективы развития : материалы V Междунар. научн. семинара (Минск, 19–20 апреля 2016 г.) / МААН, Совет по книгоизданию, Центр.

Nataliia Bondar,

PhD, Head of department of rare books, Vernadsky National Library of Ukraine

Iryna Tsiborovska-Rymarovych,

PhD, Senior Research Fellow of department of rare books, Vernadsky National Library of Ukraine

SKORYNIANA OF THE VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

The article deals with the 500-years anniversary of the Prague publications of F. Skoryna. The information about old printed books and written records connected with the activity and the name of outstanding Belarusian typographer which preserved in Vernadsky National Library of Ukraine are elucidated. The reception of F. Skoryna's editions among Ukrainian readers in the XVIth century is analyzed.

К е у о р д с : F. Skoryna, Bible, Apostle, old printed books, written records.

науч. б-ка Нац. акад. наук Беларуси ; редкол. : Л. А. Авгуль и др. – Минск ; Москва, 2016. – С. 41–46.

5. Бондар Н. П. Скориниана Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского / Н. П. Бондар // Франциск Скорина – личность, деятельность, наследие, современные образы : материалы Международного научного семинара (Полоцк, 24 мая 2017). – Минск; Москва, 2017. – С. 21–26.

6. Иванова О. А. Слов'янська рукописна кирилична книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : наук. кат. : палеогр. альбом / О. А. Иванова, О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко. – Київ, 2010. – 793 с.

7. Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання : витоки, розвиток, проблеми / Я. Д. Ісаєвич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2002. – 520 с. : іл.

8. Книга Беларуси: 1517–1917 : зводны каталог / склад. Г. Я. Галенчанка та ін. – Мінськ : Беларус. савецк. энц. імя Петруся Бруку, 1986. – 616 с.

9. Книги Франциска Скорины у зібранні Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР / І. О. Ціборовська-Римарович, Ю. А. Лабинцев, І. В. Стадніченко ; заг. ред. С. П. Демченко ; НБУВ. – Київ, 1991. – 79 с. : іл. Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/00000072.pdf

10. Ковальчук Г. И. Популяризация издательского наследия Франциска Скорины в публикациях украинских ученых 1920-х гг. / Г. И. Ковальчук // Франциск Скорина – личность, деятельность, наследие, современные образы : материалы Международного научного семинара (Полоцк, 24 мая 2017). – Минск, Москва, 2017. – С. 58–63.

11. Ковальчук Г. И. Изучение и популяризация наследия Франциска Скорины украинским ученым П. Н. Поповым / Г. И. Ковальчук // Матэрыялы XI Міжнародных кнігзнавчых чытаньняў «Кніжная культура Беларусі XI – пачатку XX ст.» (Мінск, 16–17 красавіка 2015 г.). – Мінськ : Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2015. – С. 18–22.

12. Немировский Е. Л. Франциск Скорина : Жизнь и деятельность белорусского просветителя. – Минск : Мастацкая літаратура, 1990. – 598 с.

13. Слов'янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень : матеріали Міжнар. наук. конф. до Дня слов'янської писемності і культури (Київ, 24 травня 2017 р.). – Київ, 2017. – 400 с.

14. Українська поезія : кінець XVI – початок XVII ст. / упряд. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. – Київ, 1978. – 432 с.

15. Ясиновський Ю. П. Українські і білоруські нотолінійні Ірмологіони 16–18 ст. : каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження / Ю. П. Ясиновський. – Львів : Місіонер, 1996. – 622 с.

Стаття надійшла до редакції 6.06.2017 р.

Дайва Нарбутене,

д-р гуманитарных наук, зав. отделом редких изданий Библиотеки им. Врублевских Литовской академии наук

Литовское издание по случаю юбилея «Библии Русской» Франциска Скорины

(Рец. на кн.: Pranciškaus Skorinos „Rusėniškajai Biblijai“ – 500 : [сборник статей] / [сост.] Sigitas Narbutas. – Vilnius : Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2017. – 138 p.)

500 лет назад, 6 августа 1517 г., в Праге под общим названием «Бивлия Руска» начали издаваться книги Ветхого Завета, переведенные на церковнославянский язык гражданином Великого княжества Литовского Франциском Скориной. Эта важная юбилейная дата в большей или меньшей степени отмечается во многих государствах Восточной и Центральной Европы: Беларуси, Чехии, России, Украине. Начало издательской деятельности Ф. Скорины – значительное событие и для Литвы, ведь через пять лет, в 1522 г., он выпустил в Вильнюсе «Малую подорожную книжку», а в 1525-м – еще одну книгу, сейчас известную под названием «Апостол». Этими работами русин из Полоцка начал историю печатного слова в Великом княжестве Литовском.

В Литве этот высокий юбилей был отмечен выпуском научно-популярного издания – сборника статей, написанных представителями гуманитарных наук из разных стран в рамках подготовки выставок, освещающих увековечение памяти Скорины в Беларуси, Чехии и Литве. Во всех трех государствах жизнь и деятельность Скорины оставила отпечаток, ясно различимый и в наши дни, через пятьсот лет после начала его издательской деятельности.

Сборник статей, изданный в Библиотеке им. Врублевских Литовской академии наук в начале 2017 г., стал своеобразным прологом к запланированному циклу международных юбилейных выставок – стационарной, переносной и виртуальной – основной темой которого является «Бивлия Руска» и осмысление памяти о ее переводчике, составителе и издателе Ф. Скорине.

Составитель сборника С. Нарбутас в предисловии пишет, что замысел достойно встретить эту выдающуюся дату родился еще в 2014 г. В то время директор Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа НАН Беларуси А. Груша составил список документов Скорины, хранящихся в различных институтах памяти, а старший научный сотрудник Института литовского языка С. Темчин подготовил тематический план выставки. В 2015–

2016 гг. проводился сбор материалов, подготовка текстов и переговоры об экспонировании раритетов.

Стационарная выставка была торжественно открыта 12 апреля 2017 г. в Библиотеке им. Врублевских Литовской академии наук; в переносном варианте, на литовском, белорусском и английском языках, она начала свое путешествие 24 мая в родном городе Скорины Полоцке, где был проведен международный научный семинар. Виртуальный вариант выставки размещен на интернет-сайте Библиотеки им. Врублевских ЛАН.

В рецензируемом информационно насыщенном и обильно иллюстрированном издании раскрывается суть идеи по осмыслению памяти Скорины. Сделана попытка популярно, но вместе с тем не поверхностно, показать читателю место и значение Скорины, первопечатника ВКЛ, в контексте восточноевропейской культуры в первой половине XVI в., дышавшей духом Реформации.

В книгу, не считая информативного и концептуального предисловия (даже более напоминающего введение), вошло десять статей, в которых раскрывается значение Скорины в широком контексте письменной культуры ВКЛ. В первой из них («Развитие литовской письменности до Скорины») анализируются исторические обстоятельства распространения письменной культуры в Великом княжестве Литовском. Автор статьи, исследователь истории рукописной книги Р. Циценене, обстоятельно характеризует двуязычную письменную традицию ВКЛ, в первую очередь, связанную с установлением латинской письменности со времен короля Миндовга в XIII в., а также с литературными произведениями, появившимися вскоре в православной среде. Самое важное место как в католической (латинской), так и в православной (византийской) письменной традиции заняли сакральные тексты. В публикации освещаются как их различные, так и сходные черты, существование которых было обусловлено появившейся тогда тенденцией к объединению этих двух конфессий. Много внимания в исследовании уделяется не

только содержанию, но и развитию архитектоники рукописной книги. По утверждению автора, «на рубеже XV–XVI вв. рукописная книга как по своему содержанию, так и по оформлению отражала гражданские воззрения в ВКЛ – чувство общности дворянства литовского и восточнославянского происхождения», а рукописные кодексы и книги «стали одним из выражений этой общности». Исследователь делает вывод о том, что такое «понятие о книге, видимо, перенял и Франциск Скорина, чьи издания отличались не только православной, но и католической ориентацией».

Достоверных исторических источников о первом книгоиздателе ВКЛ (и всех восточнославянских земель), переводчике, писателе, литургическом поэте, просветителе-гуманисте, ученом (враче и ботанике) Франциске Скорине существует очень мало, поэтому его биография известна только очень приблизительно. В статье С. Темчина «Основные черты биографии Скорины», помимо основных биографических данных, освещаются факты, подчеркивающие существование связей этого гуманиста с ВКЛ.

Франциск Скорина (Франциск Скарына) родился до 1490 г. в Полоцке (Беларусь) в семье православного торговца мехами и кожей Луки Скорины (Лукиан Скорина). У него был старший брат Иван, также занимавшийся торговлей. Предполагается, что католической культурой юного Скорину заинтересовали бернардинцы, поселившиеся в Полоцке в 1498 г. Начальное образование юноша получил, скорее всего, в Вильнюсе. Здесь он выучил и латинский язык. Свое нехарактерное для православных имя Франциск, видимо, получил в честь покровителя бернардинцев (и всех францисканцев) св. Франциска Ассизского, так как, скорее всего, перешел из православия в католичество. Однако, подчеркивает автор, «по изданиям Скорины видно, что он учился и церковнославянскому языку, традиционно употреблявшемуся в православной литургической и вообще церковной письменности», а также «знал кириллицу и официальный язык Великого Княжества Литовского (русинский), был хорошо знаком с православными литургическими произведениями и впоследствии сам их сочинял». Латинскую форму имени автора, вписанную в русинские акростиhi «Малой подорожной книжки», которую Скорина напечатал в Вильнюсе около 1522 г., С. Темчин объясняет как выражение сосуществования в душе Скорины двух вероучений – католического и православного.

В 1504–1506 гг. Скорина учился в Краковском университете, где получил степень бакалавра сво-

бодных искусств (грамматики, логики, риторики, арифметики, геометрии, астрономии и музыки). А где он изучал медицину и получил степень магистра, остается неизвестным. В 1512 г. в Падуанском университете (тогдашней Венецианской республике) ему присуждают степень доктора медицины. После нескольких лет издательской деятельности в Праге (1517–1519) Скорина около 1520 г. переезжает в Вильнюс. Здесь в доме главного бургомистра Якуба Бабица основывает первую книгопечатню в Великом княжестве Литовском и издает две книги: «Малую подорожную книжку» (около 1522 г.) и «Деяния и послания Апостольские» («Апостол»; 1525).

В 1520–1536 гг. Скорина служил личным доктором и секретарем вильнюсского католического епископа Яна, княжича литовского. После 1525 г. он женился на вдове вильнюсского советника и бургомистра Георгия Одверника Маргарите (жена умерла после 1530 г.). В 1529 г. Скорина посетил Познань, а в 1530 – Кенигсберг. В 1535 г. возвращается в Прагу, где служит королевским садовником. У Скорины родилось два сына – Франциск, погибший в Праге во время пожара 1541 г., и Симеон, ставший медиком и садовником. Дата смерти Франциска Скорины неизвестна – выдвигается догадка, что он распрощался с этим миром до 1552 г. в Праге.

Информация совсем другого (дискуссионного) характера предлагается читателю в статье И. Лемешкина и П. Войта «Скорина и Чехия. Бивлия Руска». Авторы высказывают предположение, что Скорина, скорее всего, перевел весь Ветхий Завет, и только потом взялся за организацию издательской работы. Прекрасно и нетрадиционно иллюстрированная «Бивлия Руска» отличается гармонией текста и оформления, а реализация такого проекта была очень сложной и требовала огромных усилий. Хронология издания отдельных частей, начиная с Псалтыря, вышедшего 6 августа 1517 г., не совпадает с порядком книг Ветхого Завета. По мнению ученых, такой «хаотический» порядок появления библейских книг был обусловлен обстоятельствами, зависевшими от согласованности действий издателя и оформителей, а также дополнительными факторами: имеющимися запасами бумаги, свободных литер и т. п. Не на всех книгах «Бивлии Руской», указывают исследователи, обозначена дата издания, известно только 11 книг, в которых в колофонах проставлены точные даты (последняя – 15. XII. 1519). В статье детально анализируется хронология выпуска отдельных частей Библии, пути их распространения, ведущие в столицу Великого княжества Литовского Вильнюс. Предполагается, что этих книг могло быть напечатано и больше, но

они просто не сохранились. Особое внимание авторы уделяют анализу художественного оформления «Библии Руской», который не лишен изобретательности интерпретаций при описании объектов и персонажей на иллюстрациях. Как известно, в этом издании Священного Писания переводчик и издатель Скорина увековечил себя в портретном изображении. Это нехарактерно для изданий такого рода. Более того, И. Лемешкин и П. Войт «опознают» не одно конкретное историческое лицо того времени, перевоплотившееся в библейский персонаж. Реалии тех времен, зафиксированные на иллюстрациях «Библии Руской», не вызывают особенных сомнений, в то время, как узнавание черт лица властителей Чехии и Литвы у персонажей на иллюстрациях может создать своего рода забавную интригу. А такие интригующие, таинственные моменты на страницах «Библии Руской», как заключают авторы, и сегодня ждут своих исследователь и открывателей.

В статье С. Темчина «Скорина и Литва. «Малая подорожная книжка» и «Деяния и послания Апостольские» отмечается, что Скорина был связан с Великим княжеством Литовским более чем с какой-либо другой страной: здесь, в Полоцке, он родился, а в своих изданиях не раз называл этот славный город своей родиной. Начальное образование он получил, скорее всего, в Вильнюсе, здесь же впоследствии жил приблизительно с 1520-го по 1535 г., здесь женился и растил детей, печатал книги. Издание книг, подготовленных Скориной как в Праге, так и в столице ВКЛ финансировали влиятельные вильнюсские горожане: купец, городской советник и бургомистр Богдан Онков, а также главный бургомистр Якуб Бабич, в доме которого Скорина, как уже упоминалось, основал свою типографию. Автор статьи детально анализирует языковую ситуацию ВКЛ, оказавшую влияние и на издания первого типографа: одновременно употреблялись два языка – церковнославянский, используемый в православной церковной письменности, и русинский, официальный государственный письменный язык, на котором писались секулярные тексты. Книги Скорины издавались как раз на церковнославянском языке с элементами русинского. С. Темчин подчеркивает, что хотя «русинский язык был общим для предков теперешних белорусов и украинцев, в конкретных текстах могли встречаться признаки, характерные именно для белорусских (или, наоборот, украинских) диалектов». В текстах книг, изданных Скориной, церковнославянский язык переплетается с русинскими элементами белорусского типа, поэтому этот язык часто определяется как белорусский

вариант церковнославянского языка. Знакомая читателя с вильнюсскими изданиями, вышедшими около 1522-го и 1525 г., автор статьи описывает их содержание, жанровые особенности, целевую аудиторию и качество полиграфии. С. Темчин также обращает внимание на пространство функционирования этих книг, отмечая, что в 1568–1890 гг. их полные или частичные рукописные списки были распространены на русинских землях ВКЛ и Королевства Польского, а также на московских и сербских землях.

О беспокойной и сложной жизни Ф. Скорины после возвращения из Вильнюса в Прагу в статье «Скорина и Чехия. Королевский садовник и его семья» пишет И. Лемешкин. В публикации раскрывается еще один яркий талант Скорины – новаторское садовое мастерство. Интригующе описываются обстоятельства, в которых ему пришлось бороться за существование и работать, перечисляются инновации в растениеводстве, которыми был воодушевлен королевский садовник. По утверждению автора, создание королевского сада позволяет нам составить четкое представление о реальном масштабе ренессансной личности Скорины: его русинские книги обогатили культурную общественность ВКЛ, а созданный им королевский сад Пражского замка – первый ренессансный и старейший сохранившийся сад в Чехии – свидетельствует о наследии другого типа в Западной Европе. Кроме королевского, Скорина в Праге возвращивал и другой сад – «сад» своей семьи. Образно и аргументированно И. Лемешкин рассказывает о судьбе семьи Скорины, вернувшегося в Чехию с двумя сыновьями после смерти жены.

Помимо обсуждения жизни и деятельности Ф. Скорины, в книге обращается внимание на преемственность его трудов и увековечение его памяти. В статье Д. Нарбутене «После Скорины. Книгоиздание в Великом Княжестве Литовском» сделан панорамный обзор типографического дела в XVI в. с выявлением языковых и тематически-типологических аспектов. На основании собранных данных и различных источников автор утверждает, что в ВКЛ было издано более 500 книг, около 220 из них вышли на латыни. Книг на польском языке в Княжестве в XVI в. вышло около 200, на русинском и церковнославянском языках – более 60, на немецком – около 30 (большая часть из них – в типографии Николая Моллина (Mollun; около 1550–1625) в Риге, которая в то время принадлежала Речи Посполитой), по одной книге – на эстонском, греческом, итальянском, латышском и шведском языках. По данным литовской библиографии, книг на литовском языке вышло 30 (8 – в Литве, 22 – в Пруссии).

В многоязычном книгопечатании ВКЛ XVI в., отмечает Д. Нарбутене, преобладала религиозно-теологическая литература: разные издания Священного Писания и его частей, книги гимнов, труды по церковной практике, конфессиональная полемика. Среди публикаций светского характера в статье выделяются правовые документы государства, школьные учебники, художественная литература. Разнообразие тематики и жанров публикаций в особенности увеличилось во второй половине XVI в. с появлением в Вильнюсе частных и институциональных книгопечатен. В это время в основном выпускались книги на латинском и польском языках. Вкратце проанализировав развитие книгопечатания в ВКЛ, автор делает вывод: просветительская работа, начатая Ф. Скориной в столице, проложила путь многоязычной, многоконфессиональной и разнокультурной книгопечати, в которой до самого XVII в. доминировала латинская печатная книга.

Целый ряд статей приближают читателя к нашим дням, повествуя о сохранении памяти Скорины в Литве (С. Нарбутас), Беларуси (А. Груша) и Чехии (И. Лемешкин). С. Нарбутас датирует начало осмысления памяти Скорины в Литве первой половиной XX в. В статье перечисляются историографические источники (начиная с XVI в.), в которых упоминается Скорина. Наибольший вклад в литовскую скориниану внес долговременный директор Библиотеки Вильнюсского университета, историк книги Л. Владимиров (1912–1999), который опубликовал несколько исследований о первом книго-

печатнике ВКЛ. Память Скорины увековечена в нескольких символических знаках: мемориальной доске, скульптуре, названиях улиц (в Вильнюсе и деревне Лаворишкес), а также в названии одной из вильнюсских школ, в которой обучение производится на белорусском языке и которая носит имя Ф. Скорины. По словам автора статьи, «родившись в одном из знаменитых городов ВКЛ – Полоцке, Скорина в течение XX века стал своим в Беларуси, которой сегодня принадлежит этот город. Он умер и был похоронен в Праге, так что его присутствие чувствуется и в сегодняшней Чехии. Почему он может стать своим и в Литве? Одно из условий – иметь такое место, в котором рождаешься, живешь, умираешь и ждешь Страшного Суда [...] Смотри из перспективы современной Литвы и связывая ее с геополитической картой Европы XXI в., для первопечатника [...] у нас должно найтись больше места. Ведь в 1520–1532 гг. он жил в Вильнюсе и проделал здесь работу эпохального значения. Эту работу невозможно было бы познать и оценить без «Бивлии Руской». Отмечая ее юбилей и чтя память Скорины, мы увеличим степень его присутствия в Литве. Делать это стоит даже и через 500 лет!»

В поддержку этих слов следует добавить, что увековечивание памяти Ф. Скорины в настоящее время объединяет исследователей разных стран. Об этом свидетельствует и данная книга, и интерес к личности великого ученого-гуманиста, немного позабытой в сегодняшней Литве, но никоим образом не позабытой в Беларуси.

«Людем посполитым к доброму научению...»

(Круглий стіл з нагоди 500-річчя виходу Біблії Франциска Скорины)

Під такою назвою 24 травня 2017 р., у рамках VIII Міжнародної наукової конференції, що проходить щорічно у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ) у День слов'янської писемності і культури, відбувся круглий стіл з нагоди 500-річчя виходу книг Біблії Франциска Скорины. Цього року конференція мала назву «Слов'янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень». Її робота проходила в режимі секцій та круглих столів. Захід, присвячений ювілеєві першодруку Скорины, відбувся в історичній будівлі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на вул. Володимирській, 62 і зібрав коло дослідників кириличної книжності, а також зацікавлених слухачів з України та Білорусі, включа-

ючи студентів-книгознавців Київського національного університету культури і мистецтв, студентів-білорусистів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, працівників музеїв і бібліотек.

500 років тому, 6 серпня 1517 р., в Празі побачив світ первісток видавничої діяльності Ф. Скорины «зі славного міста Полоцька», як він вказував у передмовах до своїх видань, – Псалтир. А в подальшому, з вересня 1517-го і до середини 1519 р. з тієї ж друкарні вийшло 22 книги Старого Завіту, перекладені Скориною з латинської Біблії «на мову руську», тобто старобілоруську, яка дуже близька до мови староукраїнської. Через кілька років у Вільно в його перекладі побачили звіт «Мала подорожна книжка»

(1522 р.) і Апостол (1525 р.). Таким чином, уперше в слов'янському світі були видані книжки для «люду посполитого», тобто для народу, про що свідчить не лише відповідна інформація в передмовах Скорини до цих видань, але й сама мова перекладів, особливо у вступних статтях, післямовах, коментарях на берегах книжок; численні ілюстрації, що пояснюють текст, а також невеликий зручний формат видань, а значить, і демократична ціна на них. Слід зазначити, що у XIX – 20-х роках XX ст. творча спадщина Франциска Скорини активно досліджувалася українськими вченими. Пізніше про його діяльність та її вплив на розвиток українського книговидання, переклади Святого Письма, мову й культуру писали П. Попов, Я. Ісаєвич, В. Стасенко. На жаль, останніми роками ця тема не була об'єктом студювання вітчизняних дослідників, тож круглий стіл, присвячений Скорині, мав на меті привернути увагу фахівців до цієї неординарної постаті.

З вітальним словом до учасників круглого столу (до речі, білоруською мовою, що було тепло сприйнято присутніми) звернувся перший секретар Посольства Республіки Білорусь в Україні **О. В. Панкратенко**. Наголосивши на значенні праці Франциска Скорини та окресливши його життєвий шлях, промовець представив і подарував НБУВ, випущене до 500-річчя скорининської Біблії, ошатно оформлене, видання «Шляхами Франциска Скарыны» (Мінськ, 2016).

Директор Інституту книгознавства НБУВ, доктор історичних наук, професор **Г. І. Ковальчук** виокремила дискусійні питання щодо біографії та видавничої спадщини Ф. Скорини, вказала на «білі плями» в скоринознавстві. Доповідачка зазначила, що за 300 років, які минули від часу виходу книжок Скорини і до початку їх наукових студій у XIX ст., багато документів, а також примірників його видань було втрачено. Фахівці й досі висувують та активно обговорюють різні гіпотези щодо дати народження Ф. Скорини в 1490 р., щодо «неправославного» його імені та конфесійної приналежності, щодо мови видань, щодо друкарні в Празі і темпів появи його публікацій, щодо кількості книг, ним перекладених і виданих, щодо рукописних списків українського походження з його друків, щодо можливостей його перебування в українських землях і подорожі до Москви, а також щодо його портрета (в Біблії!) тощо.

Доктор філософії, доктор богословських наук, доктор мистецтвознавства, професор **Д. В. Степовик**, згадавши перші слов'янські видання Біблійних книг, проаналізував п'ять існуючих перекладів Біблії на сучасну українську мову. Особ-

ливу увагу він приділив перекладу о. Івана Хоменка, що був менш відомим до останнього часу. На завершення доповідач наголосив на значенні перекладацької діяльності Франциска Скорини.

1991 р. НБУВ, яка тоді називалася Центральна наукова бібліотека АН УРСР, випустила каталог 9-ти примірників видань Ф. Скорини, що зберігаються у її фондах у двох конволютах. Наявності обох конвolutів Бібліотека має завдячувати П. М. Попову. Цей невеликий каталог – чи не єдиний приклад каталогу книг Скорини з одного фондосховища. Він був створений укладачами І. О. Ціборовською-Римарович, Ю. А. Лабинцевим, І. В. Стадніченком і випущений за загальною редакцією Є. П. Демченко. На засіданні круглого столу був присутній лише **І. В. Стадніченко**, художник-реставратор книжкових оправ вищої кваліфікаційної категорії науково-дослідного відділу реставрації стародруків, рукописів та документів Національного науково-дослідного реставраційного центру України, який подарував НБУВ власноруч виготовлену дошку друкарської марки Івана Федорівича та відповідний відбиток.

Заступник директора Музею книги і друкарства України **Л. В. Хауха** приділила увагу особливостям скорининських видань, розкрила співпрацю Музею книги і друкарства України та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в дослідженнях стародруків. Було також наголошено, що в залі Музею щодня звучить розповідь про Скорину, жодна екскурсія не оминає відповідної вітрини.

Двома доповідями на круглому столі був представлений відділ стародруків та рідкісних видань НБУВ. Старший науковий співробітник відділу, кандидат історичних наук **Ю. К. Рудакова** присвятила свій виступ історії постання, особливостям видання та оформлення примірників Несвізької Біблії в перекладі польською мовою Симона Будного – послідовника Франциска Скорини. Аудиторію вразила вишукана опера продемонстрованого примірника. Старший науковий співробітник відділу, кандидат філологічних наук **Н. В. Заболотна** зробила аналітичний огляд кирилических видань Святого Письма у друкарнях Почаївського та Унівського монастирів. Дослідниця наголосила на внеску цих установ у справу примноження друкованих книг Святого Письма, започатковану Франциском Скориною.

В Україні, за бібліографією, у державних сховищах на сьогодні зберігається всього 34 примірники скорининських видань. То ж не всі доповідачі могли пов'язати свої виступи з ними. Водночас в історичних книгозбірнях провідних університетів нашої країни міститься багато цінних стародруків,

зокрема й кириличних. Завідувач сектора відділу книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна **І. І. Кононенко** охарактеризувала колекції кирилических видань XVI–XVII ст. із фондів цієї установи. Особливо багато цікавих подробиць присутні дізналися про унікальний Псалтир друку Тимофія Вербицького (Київ, 1628). Провідний бібліотекар Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського Національного університету імені Тараса Шевченка **Д. В. Лукін** у своєму виступі зупинився на особливостях примірника вільнюського Псалтиря 1576 р. друку Петра Мстиславця із фондів цієї установи.

Дослідник кирилическої книжності **С. А. Волощенко** представив аудиторії свій щойно виданий каталог «Колекція митрополита Володимира (Сабодана): рукописи, стародруки і рідкісні видання» – ґрунтовну та ошатно видану працю, куди увійшли також описи рукописних книг і стародруків, подаровані митрополитом Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського у 2007 р.

Учасники круглого столу ознайомилися з виставкою «Скориніана Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», де в історичних вітринах експонувалися два конволюти біблійних книг, виданих Франциском Скориною, рукописні Четвертинський та Радивилівський Апостоли, переписані в Україні у XVI ст. зі скорининського видання Апостола (Вільнюс, 1525), та пам'ятка музичного мистецтва XVI ст. – Супрасльський нотний ірмологіон, для оформлення якого використано заставку зі скорининської Біблії. Підвищений інтерес присутніх викликали зображення під текстом сторінки рукописного Апостола намальованих рук для хрещення, які детально прокоментував присутнім професор **Д. Степовик**. Зацікавили гостей і 11 книг факсимільного перевидання випусків «Біблії Руської» Скорини, по-

даровані нашій бібліотеці минулого року директором Національної бібліотеки Білорусі Р. С. Мотульським. Дві вітрини на виставці було відведено численним виданням XX–XXI ст., присвяченим Франциску Скорині. Серед них вже згадувана праця 1991 р. «Книги Франциска Скорини у зібранні Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР» та каталог «Слов'янська кирилическа рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (укладачі О. А. Іванова, О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко. Київ, 2010).

Учасники круглого столу мали змогу ознайомитися з неперевершеними роботами рукописної майстерні **Юрія Храпая**, відомого каліграфа. В експозиції були представлені «Правда руська» та три книги «Слова про Ігорів похід». Тексти написані півуставом, проілюстровані високохудожніми мініатюрами. Книги містять також коментарі, адаптацію текстів сучасними комп'ютерними шрифтами, переклади. Рукописні реконструкції унаочнюють, як могли виглядати ці твори в оригіналі. Книги мають дорогі шкіряні оправы, оздоблені металевими прикрасами та тисненням, а також коштовні футляри. Мистецтво ручної роботи представлених книг викликало захоплення у присутніх.

Тези виступів на круглому столі, в т. ч. тих учасників, котрі не змогли виступити особисто, опубліковано у збірнику «Слов'янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень: матеріали Міжнародної наукової конференції до Дня слов'янської писемності і культури (Київ, 24 травня 2017 р.)».

Наталія Заболотна,

канд. іст. наук,

старш. науковий співробітник НБУВ

Галина Ковальчук,

д-р іст. наук,

директор Інституту книгознавства НБУВ

«Берковські читання»

до 500-річчя білоруського книгодрукування

24–25 травня 2017 р. в рамках заходів, приурочених до Дня Слов'янської писемності і культури, в Полоцьку (Білорусь) пройшла IV Міжнародна наукова конференція «Берковские чтения. Книжная культура в контексте международных книжных контактов: к 500-летию белорусского книгопечатания». Її організаторами виступили Міжнародна асоціація

Академії наук, Центральна наукова бібліотека імені Я. Коласа НАН Білорусі, Центр дослідження книжкової культури НІВЦ «Наука» Російської АН, Бібліотека імені Врублевських Литовської АН та Полоцький історико-культурний заповідник. Учасників конференції гостинно прийняв у своїх стінах Музей білоруського книгодрукування.

Участь у міжнародній конференції взяли представники Білорусі, Литви, Росії, України, Чехії, Польщі, Франції, Латвії, Болгарії, Узбекистану. Під час відкриття заходу вітальне слово виголосили: директор Полоцького історико-культурного заповідника **Т. О. Джумантаєва**, директор Центральної наукової бібліотеки імені Я. Коласа НАН Білорусі **О. І. Груша**, директор Бібліотеки імені Врублевських Литовської АН **С. Нарбутас**.

Україну представляли фахівці з Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Н. П. Бондар, О. В. Заєць), Острозького музею книги і книгодрукування Державного історико-культурного заповідника м. Острог (С. В. Позіховська), Культурно-археологічного центру «Пересопниця» (М. В. Федоришин).

Ключовим заходом «Берковских чтений» став семінар «Франциск Скорина: личность, деятельность, наследие, современные образы». Його учасники у своїх виступах охопили широке коло тем, пов'язаних з сучасним скоринознавством – вивченням текстів, художнього оформлення та особливостей примірників празьких та вільнюських скоринських видань; дослідженням середовища життя та діяльності видавця, «слідів» Ф. Скорини та його послідовників у документах, тогочасних традицій писемності Великого князівства Литовського, рукописних копій та різночасової рецепції доробку Ф. Скорини, його діяльності в книгознавчих та бібліографічних джерелах, перспективних напрямів подальших пошуків.

Завідувач відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ **Н. П. Бондар** виступила на цьому семінарі з доповіддю «Скориніана НБУВ».

У рамках «Берковских чтений» відбувалось засідання двох книгознавчих секцій: «Редкие книги и рукописи, книжные собрания как часть культурного достояния общества. Деятели книжной культуры» (на якому з доповіддю «Книги гравера Антония (Тарсевича) в фондах НБУВ» виступив науковий співробітник відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ **О. В. Заєць**) та «Книга, книгоиздание и чтение в контексте развития общества. Библиографическая деятельность – фактор сохранения культурного наследия».

Учасники секційних засідань висвітлювали питання, пов'язані з розвитком книжкової культури та традиціями писемності, історією різних книжкових збірок, дослідженням та побутуванням рідкісних видань, примірників, книгознавчим доробком визначного радянського вченого П. Н. Беркова та його колег-книгознавців Н. В. Здобнова і К. Пекарського.

До речі, Павло Наумович Берков (1896–1969), на честь якого проводяться «Берковские чтения», народився в Україні, у Білгороді-Дністровському (колишній Аккерман), провів дитинство в Татарбунарах, а вищу освіту здобув у Новоросійському університеті в Одесі, хоча більшу частину життя прожив у Ленінграді.

Під час конференції відбулося відкриття інформаційної пересувної портативної виставки «Біблія Рускай» Францыска Скарыны – 500 гадоў», побудованої на матеріалах більш ніж сорока бібліотек, музеїв та архівів різних країн Європи. Виставку підготували колеги з Бібліотеки імені Врублевських. Її відкривав керівник установи **С. Нарбутас**.

До конференції заздалегідь було видано два збірники тез доповідей її учасників – «Франциск Скорина: личность, деятельность, наследие, современные образы» та «Берковские чтения. Книжная культура в контексте международных контактов». До збірників увійшли і матеріали, підготовлені співробітниками НБУВ Н. П. Бондар, Г. І. Ковальчук, З. Б. Афанас'євою, Т. А. Бургомістренко, О. В. Заєць, Т. Є. Мясковою, О. С. Рабчун, Н. Г. Солонською. Примірники обох видань були люб'язно передані організаторами до фондів НБУВ.

У рамках конференції відбулися й інші заходи: екскурсії Музеєм білоруського книгодрукування, музеєм-бібліотекою Симеона Полоцького, Софійським собором, Полоцькою картинною галереєю, Спасо-Єфросининським монастирем. Також учасники мали можливість прослухати концерт органної музики у Софійському соборі.

Наталія Бондар,
канд. іст. наук, зав. відділу НБУВ

ГРАВЮРИ З ВИДАнь ФРАНЦИСКА СКОРИНИ *

Гравюра з Книгі Ієуса Сірахава
(Прага, каля 1517)

Гравюра з Книгі Быццё
(Прага, 1519)

Гравюра з Книгі Левіт
(Прага, каля 1519)

Гравюра з Книгі Быццё
(Прага, каля 1519)

Гравюра з Книгі Песня Песняў
(Прага, 1518)

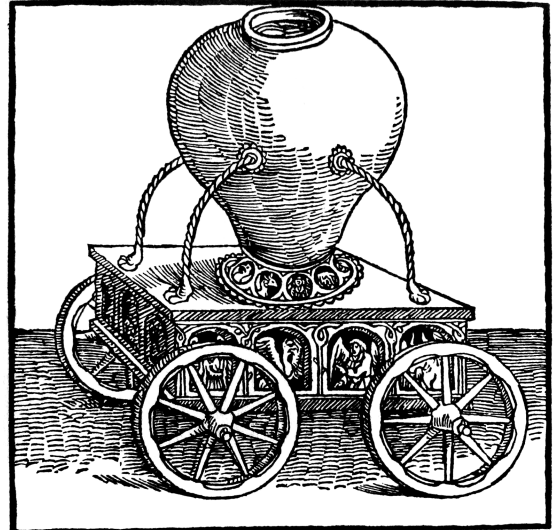

Гравюра з Другой кнігі Царстваў
(Прага, каля 1518)

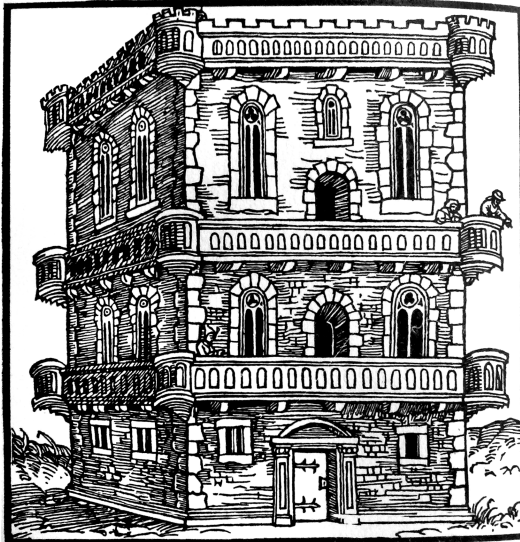
* Ілюстрацыі надано з кнігі: *Лабынцаў Ю.* Скарінаўскі каляндар. – Мінск: «Мастацкая літаратура», 1990. – 183 с.

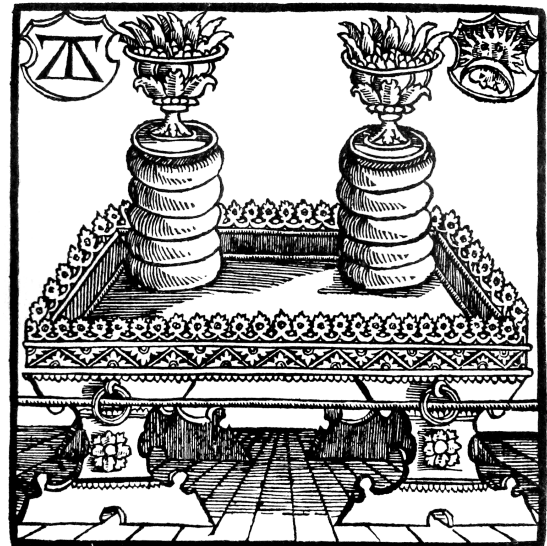
Гравюра з Кнігі Прытчы Саламона
(Прага, 1517)

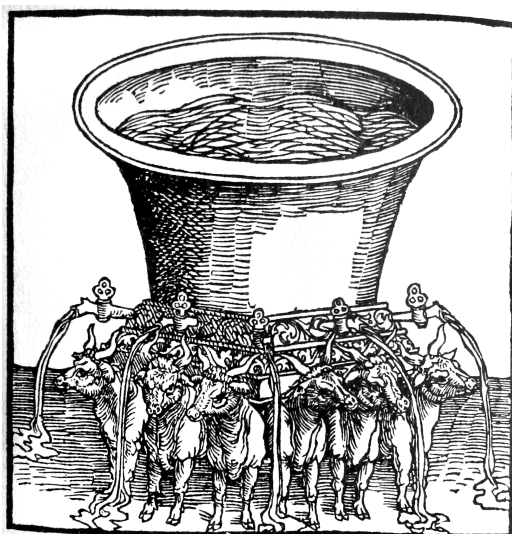
Гравюра з Трэцяй кнігі Царстваў
(Прага, 1518)

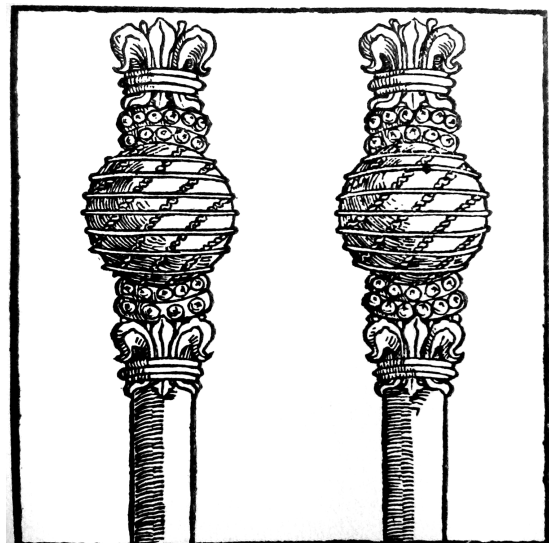
Гравюра з Трэцяй кнігі Царстваў
(Прага, 1518)

Гравюра з Кнігі Зыход
(Прага, каля 1519)

Гравюра з Трэцяй кнігі Царстваў
(Прага, 1518)

Гравюра з Трэцяй кнігі Царстваў
(Прага, 1518)

Надія Шип,

д-р іст. наук, професор Київського національного торговельно-економічного університету

Актуальне науково-довідкове бібліографічне видання

(Рец. на кн.: «Схід і Південь України: час, простір, соціум (XVII – початок XXI ст.): матеріали до бібліографії»: у 2 т. Т. 2 / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Ін-т історії України. – К., 2016. – 944 с.)

Наукова громадськість отримала сучасний систематичний бібліографічний покажчик, у якому сконцентровано інформаційний ресурс документного, бібліографічного, історіографічного, науково-дослідного характеру з проблем Сходу і Півдня України. Видання здійснено в рамках реалізації масштабного наукового проекту «Схід і Південь України: час, простір, соціум», актуальність якого зумовлена історичними обставинами: окупацією Російською Федерацією Криму та кривавими подіями на Донбасі. Ситуація, що склалася, спонукала фахівців різного профілю вдатись до всебічного дослідження історії і сучасності згаданих українських територій, до з'ясування внутрішніх і зовнішніх чинників існуючих там проблем, до пошуку шляхів їх розв'язання.

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (НБУВ) оперативно відгукнулась на запит суспільства й видала спеціальний том бібліографії, котрий охоплює дослідження Півдня і Сходу України та Криму XVII – початку XXI ст. Ця ґрунтовна і велика за обсягом (майже тисяча сторінок) бібліографія є логічним продовженням теми спеціальної конференції «Дослідження Сходу і Півдня України в історичній ретроспективі: підсумки і проблеми», матеріали якої лягли в основу колективної монографії «Схід і Південь України: час, простір, соціум» (Київ, 2014)¹ та визначили основний зміст бібліографічного матеріалу, представленого у цьому науково-довідковому бібліографічному виданні.

Підготовку посібника здійснили співробітники НБУВ у тандемі з провідними вченими Інституту історії України НАН України, які брали участь в обговоренні концепції і методики відтворення

масштабного бібліографічного ресурсу. Довідник ґрунтується на фондах НБУВ, інших універсальних бібліотек України та зарубіжних країн, архіву Інституту історії України НАН України, електронних каталогах, ретроспективних бібліографічних покажчиків: «Літопис книг» (1924–2015 р.), «Історія України» (1968–1988; 1989–2014)² тощо. Укладачами були опрацьовані також ретроспективні бібліографічні покажчики, створені фахівцями НБУВ: «Україномовна книга, 1798–1923» (Т. 1–3, Київ, 2003 р.), «Книга в Україні, 1861–1917: матеріали до репертуару української книги» (Вип. 1–18, Київ, 1996–2014 рр.) та ін. Обсяг поданих у виданні джерел наукової інформації засвідчує проведену укладачами величезну за обсягом, копітку за характером роботи з їх пошуку, систематизації, більша частина яких описана *de visu*. У покажчику знайшли відображення соціально-економічна, політична історія, розвиток науково-освітньої, культурної сфери, що дає змогу глибоко і всебічно проаналізувати суспільні процеси Півдня і Сходу України, Криму, простежити тенденції, взаємозумовленість, схожості і відмінності у їх поступі, історичний зв'язок з іншими регіонами України.

Зазначені території не випадково виділені в окремий історико-географічний регіон, адже вони мають свою специфіку, зумовлену об'єктивними обставинами, вирізняються своєрідністю демографічних процесів, впливом зовнішніх чинників. Науково-бібліографічне видання орієнтує дослідника на комплексний підхід до вивчення всіх складових історичного розвитку цього регіону. Укладачі покажчика свідомі того, що поняття «Схід» і «Південь» України, етнографічні кордони цих тери-

¹ Схід і Південь України: час, простір, соціум : колект. монографія : у 2 т. / авт. кол. : Л. І. Буряк, Я. В. Верменич, В. А. Смолій (керівник) [та ін.]; відп. ред. В. А. Смолій; НАН України, Ін-т історії України. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. – 377 с. – (Серія наукових досліджень «Студії з регіональної історії»).

² Історія Української РСР : наук.-допом. покажчик літ-ри за [1968–1988 роки] / М-во культури УРСР, Держ. іст. б-ка УРСР. – Київ, 1971–1989; Історія України : наук.- допом. бібліогр. покажчик за [1989–2014 роки] / НАН України. Ін-т історії України; Нац. іст. б-ка України. – Київ, 1990–2015.

торіально-географічних одиниць є дискусійними. Разом з тим, до покажчика включено (за сучасним адміністративним поділом), крім видань, присвячених Донецькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Херсонській областям і Криму, ще й праці про Дніпропетровську і Запорізьку області, які безпосередньо не належать до цього регіону. Тому радимо майбутнім дослідникам і тим, хто цікавиться даними проблемами, скористатися спеціальними працями з регіоналістики, відображеними у покажчику. Для орієнтації назвемо кілька прізвищ авторів, які досліджують теоретико-методологічні проблеми регіональної історії та історіографії: В. Брехуненко, Я. Верменич, Я. Калакура, Куромія Хіроакі (Гіроакі), П.-Р. Магочій, О. Удод, Р. Шиян та ін.

В узагальненому визначенні «регіон» – цілісна структура на певній географічній території (часто з окресленим адміністративним кордоном), яка відрізняється характерними історичними, економічними, політичними, мовно-культурними, психологічними, ментальними ознаками від інших територіально-географічних одиниць.

Методологічне обґрунтування характеру і змісту покажчика подано у вступній статті члена-кореспондента Національної академії педагогічних наук України О. Удода «Регіональна конфігурація української історіографії: пошуки наукової моделі розуміння вітчизняної історії». В ній порушуються гострі, можна сказати, доленосні питання для України. Вони екстраполюються автором на наукову сферу – сферу, яка створює науково-теоретичний підмурок для вироблення адекватних практичних дій, стратегії розвитку держави в умовах глобалізаційних викликів, особливо у зв'язку з виром подій 2013–2014 рр, з порушенням територіальної цілісності України Російською Федерацією, яке триває до теперішнього часу.

Праця, що рецензується, має науково обґрунтовану структуру, згідно з якою систематизацію бібліографічних записів здійснено за хронологічним, галузевим, проблемно-тематичним і географічним принципами. Матеріал скомпонований в 11 розділах: Історія; Краєзнавство; Історична географія та картографія; Демографічні процеси, колонізація, міграція; Етнографія; Національна політика та етнонаціональні процеси; Економічний та соціальний розвиток; Державний устрій та суспільний лад; Наука, освіта; Культура; Релігійне життя. Виокремлені розділи поділені на підрозділи, де спочатку зазначені «Загальні праці», далі – за хронологією: XVII–XVIII ст.; XIX

– початок ХХ ст.; «Радянська доба (1921–1991 рр.»; «Роки незалежності» (1991–2015)). Наприклад, розділ п'ятий «Національна політика та етнонаціональні відносини» має підрозділи: «Загальні праці»; «Міжетнічні взаємини»; «Національні меншини», в яких матеріал згрупований в алфавітному порядку. У деяких підрозділах виділено тематичні рубрики. У дев'ятому розділі «Культура» виокремлено підрозділи: «Загальні праці»; «Пам'яткознавство»; «Музеї»; «Бібліотечна справа»; «Мова»; «Література»; «Фольклор»; «Друк. Книгознавство»; «Періодична преса»; «Мистецтво». Публікації в останньому підрозділі, наприклад, систематизовані за рубриками: «Образотворче мистецтво»; «Архітектура та містобудування»; «Декоративно-прикладне мистецтво»; «Музика і театр». Така побудова матеріалу є зручною для користувачів, оскільки дає змогу вести пошук потрібної інформації, не витрачаючи багато часу, адже змістовна частина подана за схемою: спочатку зазначені загальні праці, а у подальшому – за територіальним принципом.

Крім того, покажчик має довідкову частину з відповідними рубриками: енциклопедії; адміністративно-територіальні довідники; статистичні довідники; пам'ятні, адресні, довідкові книги та календарі; біографічні довідники; архівні довідники. Поряд з вихідними даними, укладачі подають супровідну анотацію, а бібліографічний опис при потребі доповнюється фактичними уточнювальними відомостями. У більшості випадків користувачам надається практична бібліографічна допомога: по можливості, зазначаються шифри описаних джерел. Видання містить також іменний покажчик, який персоніфікує всю багатогранну дослідницьку, перекладацьку, редакторську, бібліографічну працю, відбиту у джерелах з історії, географії, етнографії, соціально-економічного і культурного розвитку історико-географічного південно-східного регіону України та Криму.

Велику цінність для користувачів становить біобібліографічний додаток, де наведено узагальнені відомості про дослідників історії і культури згаданих територій. У ньому названо шістьдесят осіб від В. Б. Антоновича до Д. І. Яворницького із зазначенням коротких біографічних даних, характеристикою наукового доробку та бібліографією праць.

Видання покажчика є вкрай актуальним, оскільки в науковому середовищі і суспільстві загалом артикулюється чимало дискусійних проблем, які

потребують фахового розв'язання і наближення до істини. Зокрема, мова йде про трагічні сторінки вітчизняної історії 20–30-х років ХХ ст. Варіативність підходів до висвітлення проблем простежується за назвами праць, в яких до подій 1932–1933 рр. паралельно вживаються поняття «голод», «голодомор», «геноцид», «голодомор-геноцид», хоча вони не є синонімами, а несуть у собі політичну оцінку. Їх об'єднує однозначне засудження злочинних дій комуністичного тоталітарного режиму. На підтвердження сказаного назвемо кілька позицій покажчика: № 666, 672, 673, 674, 675, 678, 684, 694, 735, 736 та ін. Також широко відбита тема політичних репресій на материковій частині України та в Криму, що розкриває антилюдську суть тоталітарних механізмів управління.

Предметом історіософського аналізу є також Україна у Другій світовій війні 1939–1945 рр. Нові документи, нові погляди відбито у дослідженнях: В. Гриневич «Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні. 1939 – червень 1941 рр.» (поз. 796); «Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України» (поз. 798); «Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: історичні нариси: у 2 кн.» (поз. 817); «Книги Пам'яті»; «Книги Скорботи». Своїм змістом вони охоплюють не лише великі міста, а й окремі населені пункти. Це своєрідний мартиролог мучеників тоталітарної влади. Такі «Книги» є не лише свідченням виконання наукового обов'язку, даниною пам'яті про загиблих, а й застереженням для політиків від застосування будь-яких антигуманних репресивних засобів до громадян.

Враховуючи високий фаховий рівень підготовки довідника, є всі підстави констатувати: зроблено перший вдалий крок у бібліографічному опрацюванні важливої наукової проблеми, яка має не лише теоретичне, а й практичне значення в якості путівника як для науковців, котрі професійно цікавляться історією, політикою, демографією, етнографією, культурою, так і для державних службовців, керівників різних рівнів влади, покликаних розробляти внутрішню, зокрема регіональну, і зовнішню політику держави, вести пошук шляхів розв'язання гострих проблем сьогодення. Тому хотілося б, щоб не лише наукова громадськість, а й державні діячі звернули увагу на високу інфор-

маційну цінність цього надзвичайно змістовного видання, де в широкій ретроспективі представлена багатоаспектна бібліографія. У ній відбита регіональна конфігурація української історії та історіографії, зафіксовані історичні реалії, що зумовлюють сприйняття південно-східного регіону України та Криму невід'ємною частиною України. Покажчик відповідає всім критеріям наукового видання і слугуватиме надійним посібником для подальшого розгортання роботи зі створення узагальнюючих історичних, історіографічних і бібліографічних праць як регіонального, так і загальноукраїнського рівнів.

Безсумнівно, ця ґрунтовна праця увійде до переліку кращих інформаційно-довідкових видань України. Колектив укладачів виконав суспільне замовлення сумлінно і якісно, озброївши вчених, а також усіх, хто виявляє інтерес до історії і політики України, комплексною бібліографією. За це ініціатори її створення, виконавці та керівництво НБУВ заслуговують подяки.

Шкода, що регіоналістика в незалежній Україні розвивалася дещо повільно і лише останнім часом набуває визначення як окремих напрям наукових досліджень. Сталося це лише тоді, коли історичні реалії підштовхнули до необхідності її врахування у теорії та практиці державотворення в Україні.

На жаль, до наукового довідника не включені статті з журналів, збірників, дисертації, автореферати, персональні бібліографічні покажчики. Маємо надію, що робота з їх комплексного бібліографічного опрацювання у перспективі завершиться не менш презентабельним систематичним покажчиком. Наразі потребують науково обґрунтованої інтерпретації поняття «Схід» та «Південь» України, вони повинні стати предметом спеціальних досліджень істориків, географів, етнографів, соціологів, культурологів. Набуває актуальності також необхідність комплексного вивчення на міждисциплінарному рівні світоглядно-цивілізаційних орієнтирів мешканців цих регіонів, методологічного супроводу наукових досліджень.

Електронна версія довідника представлена в «Науковій електронній бібліотеці» на веб-порталі НБУВ: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/EIF0000072; веб-порталі Інституту історії України НАН України: (<http://history.org.ua>).

Круглий стіл «Українські дослідники діаспори: напрями досліджень, здобутки і перспективи»

21 березня 2017 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбувся круглий стіл на тему: «Українські дослідники діаспори: напрями досліджень, здобутки і перспективи».

Ініціатором і організатором круглого столу виступив відділ зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Мета заходу – налагодити наукові зв'язки, згуртувати науковців, наукові й інформаційні установи, що спеціалізуються на дослідженні української діаспори як в Україні, так і в зарубіжжі, навколо обговорення та розв'язання актуальних проблем зарубіжної україніки.

З вітальним словом перед присутніми виступив Генеральний директор НБУВ, чл.-кор. НАН України **В. І. Попик**. Він відзначив, що Бібліотека має сприяти творчому спілкуванню, підтримці нових ідей, організації спільних інформаційних, дослідницьких, культурницьких проєктів. Це стосується і обговорення проблем української діаспори, потреба у підтримці яких з боку вітчизняних науковців на сьогоднішній день значно зросла.

Зав. відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ, д-р іст. наук **Т. Д. Антонюк** свою доповідь присвятила перспективам розвитку відділу зарубіжної україніки і його дослідженням. Було зазначено, що фонд зарубіжної україніки є основою наукових досліджень української діаспори в Україні. На сьогодні зберігається понад 34,5 тис. документів. Завданням відділу є його популяризація шляхом створення електронної бази, формування каталогів періодичних видань, оцифрування документів.

Взявши слово наступним, виконувач обов'язків директора Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, канд. філол. наук **М. Г. Желєзняк** зазначив, що Енциклопедія сучасної України є продовженням традиції діаспорної енциклопедистики. І взагалі, Україна багато чим зобов'язана підтримці зарубіжних українців. Однак, чим далі, тим важче знайти людей, котрі можуть компетентно інформувати про людей та події діаспори. На завершення науковець поділився цікавою інфор-

мацією як про українців-сучасників, що здобули славу за кордоном, так і про іноземців, котрі сьогодні пропагують українську культуру у світі.

Зав. відділу джерелознавства новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, д-р іст. наук **В. М. Піскун** оприлюднила власний досвід роботи з матеріалами фонду відділу зарубіжної україніки НБУВ під час дослідження історії української політичної еміграції упродовж 1920–1930 рр. Науковець детально зупинилася на праці публіциста, перекладача, автора малої енциклопедії України Євгена Онацького «Спрага справедливости: нариси з суспільного життя», головною ідеєю якої є культ правди, культ ідеї, культ героїв, котрі вмирають, але насильству гнобителів не піддаються.

Доцент кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка, канд. геогр. наук **І. І. Винниченко** у своєму виступі зосередився на проблемах збереження самоідентичності українців, які проживають на пострадянських теренах. Доповідач, зокрема, відзначив, що на сьогодні значно знизився інтерес нашої держави до питань зарубіжних українців.

Представник Центру української мови та культури Бельцького державного університету ім. Алеку Руссо (Молдова) **Л. В. Чолану** виголосила доповідь «Культура українців Молдови: здобутки та перспективи дослідження». Із сумом констатувалося, що Україна значно більше уваги приділяє питанням західної діаспори – Канади, Бразилії, Австралії, і забуває про тих українців, які знаходяться поруч, через кордон, – про українців Молдови, де проживає близько 3 тис. українців (не кажучи про Придністров'я, де мешкає ще майже 300 тисяч наших співвітчизників).

Л. В. Чолану відмітила, що упродовж XIX–XX ст. українці Молдови зазнали русифікації і втрати національної свідомості. Лише у 90-ті роки XX ст. відбулися позитивні зміни у їх розвитку: було створено законодавчу базу для діяльності міських

і сільських шкіл, започатковано вивчення української мови, літератури, культури в низці російськомовних шкіл і дитсадків; запрацювали україномовні преса і телебачення; здійснювалися фахові дослідження українського фольклору, говірок, етнографії українців Молдови.

На сьогоднішній день ситуація погіршилася. Кількість шкіл із вивченням української мови зменшилась. Якщо у 90-ті роки українську мову вивчали в кожній шостій школі, то зараз, за даними Л. В. Чолану, лише у кожній двадцятій. Усі українські газети припинили своє існування. Єдина україномовна передача «Світанок» має усього одну годину ефіру на місяць. Наукові дослідження проводяться лише силами ентузіастів і без будь-якого фінансування.

Л. В. Чолану повідомила, що на півночі Молдови є села, де від 30 до 97 % населення – українці. Тому в умовах сьогодення актуальними напрямами досліджень мають бути такі: українські говірки; український фольклор; етнографія – звичаї, традиції, народні свята; міграція українців. Найголовнішою проблемою, як наголосила доповідачка, все ще лишається проблема популяризації української культури в Молдові. А від України, у першу чергу, потрібна інформаційна підтримка.

У виступі провідного наукового співробітника відділу міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, д-ра іст. наук **І. Б. Матяш** йшлося про зарубіжні дипломатичні українські архіви як джерело вивчення історії української дипломатії. Доповідачка наголосила на необхідності реанімації на рівні держави програми співпраці із зарубіжними українцями. В Україні дипломатичні архіви мають 3 складові: а) історична частина, що зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Частково вона розпорошена по інших архівах; б) сучасні дипломатичні архіви Ук-

раїни, що містяться у галузевому Державному архіві Міністерства закордонних справ України; в) частина документів, що залишилася у приватних колекціях емігрантів, дипломатів. З метою систематизації знань у цій галузі створене у вересні 2016 р. Наукове товариство історичної дипломатії і міжнародних відносин вирішило підготувати довідник, присвячений українському дипломатичному архіву.

На завершення круглого столу з доповіддю виступила професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д-р іст. наук **М. Г. Палієнко**. Вона висловила вдячність колективу НБУВ, відділу зарубіжної україніки за їх роботу. Торкуючись питань української еміграції та збереження історичної пам'яті, науковець відмітила великий внесок у цю роботу: Дмитра Антоновича, Симона Наріжного, Михайла Обідного, Івана Рудичева, отців Мирона і Теофіла Горникевичів. Саме їх самовіддана праця була направлена на збереження історичної пам'яті українського народу. Завдячуючи творчим зусиллям цих подвижників, ми тепер можемо більш об'єктивно вивчати історію України ХХ ст.

Усі виголошені доповіді викликали підвищений інтерес у присутніх. Під час жвавого обговорення кожної з них порушувалися питання щодо сучасного становища українців у країнах пострадянського простору та співпраці з ними, щодо збереження, оцифрування документів із приватних колекцій зарубіжних українців та повернення їх до України.

Учасники круглого столу мали змогу ознайомитися з книжковою виставкою «Українська діаспора в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців», на якій були представлені унікальні видання з фондів відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ.

Катерина Петриченко,
мол. наук. співробітник НБУВ